

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

JYDSKE
HAANDVÆRKERE OG FABRIKANTER

JYDSKE HAANDVÆRKERE

OG

FABRIKANTER

SKILDRINGER

AF

JYDSK FORETAGELSESAAND OG VIRKELYST

AF

ADOLF BAUER

MED PORTRÆTTER

AARHUS

JYDSK FORLAGS-FORRETNING

1893

INDHOLD.

— — —

Bertel Bruun.

Michael Drewsen.

C. F. Weiss og Ulrik Stallknecht.

Charles Mattat.

Moritz Goldschmidt.

Joh. Chr. Bjørn.

Ane Margrethe Berlin.

-

BERTEL BRUUN.

Der kan ikke med Rette føres Klage over, at man ikke her i Landet i Fortiden af al Magt har bestræbt sig for at fremkalde en indenlandsk Klæde-tilvirkning. Alle de Foranstaltninger, som de skiftende Tider kjendte og yndede at benytte til Manufakturvæsenets Opkomst, blev anvendte for at fremme denne Industri. Under Christian den Fjerdes Mindreaarighed oprettedes der i 1592 et „Klædekammer“, et Oplag af Klæde, Fløjl og lignende Stoffer, hvorfra Hofembedsmændene fik disse udleverede som en Del af deres Løn. Og adskillige Aar efter -- i 1622 -- oprettede Kongen selv Børnehuset i Kjøbenhavn, der baade var en Straffeanstalt, en Opdragelsesanstalt og et industrielt Foretagende, hvor der tilvirkedes Klæde. Frederik den Tredie fulgte sin Forgængers Exempel og skabte et nyt Børnehus paa Kristianshavn, i hvilket der ligeledes indrettedes en Klædefabrik, og under Christian den Femte opstod der en militær Klædefabrik i det gamle „Guldhus“ i Rigensgade i Kjøbenhavn, hvor Guldmageren Borrhi i sin Tid havde huseret. Under Frederik den Fjerde udvikledes de to bestaaende Klædefabriker: Børnehuset og den militære Klædefabrik, yderligere. Man gav dem al den Støtte, som Tiden ansaa for den bedste: det blev under Straf for-

budt at udføre Uld fra Landet, for at den kunde komme de nævnte Fabriker tilgode.

Med Christian den Sjette kommer et nyt Princip til Gjennembrud. Klædefabrikationen havde indtil da væsentlig været koncentreret i de to nævnte Statsanstalter. Nu søgte man at kalde den private Foretagelsesaand tillive og ved alle tænkelige Foranstaltninger at støtte den og at skaffe dens Frembringelser Afsætning. Indførselsforbud fulgtes ad med Paabud om at benytte de indenlandske Frembringelser. Fra Prædikestolen blev det indskærpet Folket kun at benytte de indenlandske Varer, og om det saa var Hoffets Medlemmer, turde de kun klæde sig i indenlandske Tøjer. Man indkaldte fremmede Fabrikanter, for at de skulde anlægge Klædemanufakturer, og det var ikke Smaating, hvormed man støttede dem. Fornøjelsen, som man fik af dem, var ikke stor, og det var artige Summer, som de blev Regeringen eller dens Fonds skyldige. Om den engelske Fabrikant *Dyck*, som i 1739 blev indkaldt for at styre en af et Selskab nogle Aar iforvejen anlagt Klædefabrik paa Kristianshavn og som døde i 1741, siger Rawert, at han havde kostet saavel Staten som Selskabet endel Penge. Hans Landsmand *Essington* anlagde ogsaa en Klædefabrik her, som, da den i 1771, faa Aar efter hans Død, blev ophævet, foraarsagede den kongelige Kasse et Tab paa 20,000 Rdl. Klædefabrikanten *Courtonne* fra Leyden, som blev indforskrevet hertil i 1737, anlagde ligeledes en Klædefabrik, men trods de betydelige Gaver og Laan, som ydedes ham, maatte Manufakturvæsenet allerede 1747 overtage Fabriken, som derpaa skulde bestyres af ham for en Løn af 1000 Rdl. om Aaret. Da han døde i 1751, havde Fabriken faaet i Forskud 27,791 Rdl. Et enkelt udførligt Exempel viser bedst,

efter hvilken Methode man støttede de indkaldte Ud-
lændinge.

I 1736 indkaldtes hertil fra Magdeburg *Pierre Gandil* for at anlægge en Tapet-, Klæde- og Tøjfabrik i Kjøbenhavn. De „Benaadninger“, som i den Anledning tilstodes ham, vare følgende: Han fik fuld Skattefrihed i 20 Aar for Fabrikbygningerne. Endvidere: Fritagelse for Hvervning for Fabrikanten selv, hans Børn, Tjenestefolk, Svende og Lærlinge. Fri Indførsel i 10 Aar af alle de Raamaterialer, der brugtes til Fabriken, og fri Udførsel for dens Frembringelser. Dernæst 1000 Rdl. i Rejseomkostninger, 2000 Rdl. til Anlægget, 100 Rdl. aarlig i 20 Aar til Huslejhjælp, 1000 Rdl. i Præmie, naar han kunde forfærdige 300 Stk. Klæde i eet Aar, og 1000 Rdl., naar han kunde forfærdige 400 Stk. i det følgende Aar. Fritagelse for alle borgerlige Afgifter og for at indtræde i noget Lav, hvorimod han selv fik Ret til at udstede Lærebrev. Vilde han efter 6 Aars Forløb forlade Landet, skulde dette staa ham frit, uden at han behøvede at tilbagebetale de Understøttelser, han havde faaet. For at han i det første Virksomhedsaar kunde indfor-
skrive 40 voxne Arbejdere med deres Børn, tilstodes der ham 15 Rdl. for hver Voxen og 5 Rdl. for hvert Barn; desuden skulde disse Arbejdere ikke kunne tvinges til at blive her i Landet imod deres Vilje. Endelig tilsagde Kongen ham sin høje Gunst og lovede, at man vilde understøtte Afsætningen af hans Fabrikata.

Efter saa mange Begunstigelser skulde man tro, at Gandils Lykke var gjort, især da han ovenikjøbet fik en Kredit paa 5000 Rdl. til at begynde med. Resultatet var imidlertid det sædvanlige. Ogsaa i dette Tilfælde bekræftede Systemet de mange tidligere

Erfaringer, man havde gjort om dets Hensigtsmæssighed. Gandils Fabrik gik ikke. I 1756 nedlagde hans Enke den, og den kongelige Kasse havde da ved den lidt et Tab paa 12,500 Rdl.

Man nøjedes imidlertid ikke med ad denne Vej at give Penge ud for med Vold og Magt at kunne klæde Landets Børn med indenlandsk Klæde. Ogsaa andre Midler opfandt man hertil, som tildels i Forening med de alt skildrede skulde tjene samme Hensigt.

Som det vigtigste af disse sidste maa nævnes „det almindelige Magasin“, som oprettedes i 1737, og som skulde være et Mellemlid mellem Fabrikanter og Forbrugere. Det skulde indkjøbe Raamaterialer til Fabrikanterne, dernæst opkjøbe disses Frembringelser og endelig atter igjen afsætte disse til Kjøbmændene. Man ventede sig megen Gavn af denne Institution, og det er altsaa ikke saa forunderligt, at man vilde lade saa at sige hele Nationen medvirke til dens Tilvejebringelse. Man lod baade civile og militære Embedsmænd saavel som alle Personer, der havde en „Karakter“, bidrage til Magasinets Oprettelse, og man paaberaabte sig Folkets „Nidkjerhed og Kjærlighed til det almindelige Bedste“ som Støtte for dets Virksomhed. Men det hjalp altsammen ikke; alle de Midler, man opfandt for at faa Gavn og Glæde af Magasinet, slog fejl. Saa forsøgte man en Omdannelse; i 1768 blev det omskabt til et „General Magasin Kontor“, men med samme daarlige Resultat. Institutionen vilde man imidlertid ikke opgive. Vel havde den under Struensees kortvarige Regering samme Skæbne som saa mange andre af de gamle Foranstaltninger. Den blev nedlagt i 1771, men allerede i 1772 var den paany kaldt til Live. I 1781 omdannedes „Kontoret“ derpaa til „det kgl. danske Dugmanufaktur“ eller

Klædeoplag, i 1818 blev det til „det kgl. Klædeudsalg“, men lige meget hjalp det, og i 1829 blev denne Institutions Skæbne endelig beseglet ved, at Skifteretten tog dens Bo under Behandling.

Staten vedblev saaledes gennem en lang Aarrække ufortrødent at give sig af med at være Mellemand mellem Fabrikanter og Handlende, og det var ofte et ikke ringe Tryk, den lagde paa disse sidste. Men medens man trods alle dyrtbetalte Erfaringer holdt fast ved dette Princip, foregik der efterhaanden en Forandring i Bestræbelserne for at fremme Anlægget af private Klædefabriker.

Under Frederik den Femte begyndte Fabrikationen, der hidtil væsentlig havde havt sit Sæde i Kjøbenhavn, ogsaa at vove sig ud i Provinserne. Men det varede længe, før den provinsielle Klædefabrikation fik virkelig Betydning; den naaede først en saadan henimod Aarhundredets Slutning, idet en Række Betingelser da forenedes for at fremme dens Væxt.

Som saadanne kunne nævnes den af Regeringen i 1781 tagne Beslutning om ikke mere at lade foretage Anlæg af nye Fabriker for Varemagasinet's Regning, men hellere at understøtte „andre kyndige og duelige Personer til slige Entrepriser“. Dernæst Maskinspindingens Indførelse her i Landet i 1791 paa Usserød Klædefabrik og de dermed i Forbindelse staaende Bestræbelser for at udvikle Fabrikationens Teknik ved at oprette Værksteder for Bygning af Maskiner. Endvidere ogsaa Anvendelsen af dansk Uld istedetfor fremmed Uld. Men hvad der mere end alt Andet gavnede de ny anlagte, private Klædefabriker, det var da i Begyndelsen af det følgende Aarhundrede Krigen med England indtraf. Den afskar al Tilførsel udefra

og henviste Folk til udelukkende at benytte de indenlandske Frembringelser. Det var en glimrende, men kortvarig Periode for de danske Klædefabriker, og da Tilbageslaget indtraf, blev det ogsaa saa meget desto føleligere. Da Krigen var forbi, kom „de fattige Aar“, og Kjøbeevnen og Kjøbelysten aftog. Det blev en vanskelig Tid for de unge, proviinsielle Klædefabriker. Ingenlunde alle havde kunnet begaa sig trods den Hjælp, Staten ydede dem. Nu kom ovenikjøbet de magre Aar efter den korte gyldne Tid. Desto større Anerkjendelse fortjene da de Mænd, som kunde staa fast, og som under disse Forhold kunde føre de paa-begyndte Foretagender igjennem, hvor saa mange Udlændinge trods alle Begunstigelser vare strandede.

En af disse Mænd var *Bertel Bruun*, der — kort før Krigen — i Fredericia havde oprettet den Klædefabrik, som senere skulde blive til det bekjendte jyske Anlæg „Bruunshaab“ ved Viborg, og som holdt den oppe trods alle Vanskelighederne. Han staaer derfor som et i hine Tider sjældent Exempel paa en dygtig dansk Industridrivende, hos hvem Statens Støtte kom paa rette Sted. Men ogsaa hele hans øvrige Liv og Virksomhed viser os hans „udmærkede Driftighed i forskjellige borgerlige Sysler“, saa at han med Rette fremhæves som „et skjønt Exempel til Medborgeres Efterligning“, og det kan siges om ham, at han har gjort sig fortjent til, „at hans Minde bringes til Efterkommerne“.

Bertel Bruun nedstammer fra en gammel, dygtig Fredericiaslægt. Hans Fader, Justitsraad *Johannes Ivar Bruun*, var baade Byens Øvrighed og en af dens største Kjøbmænd og Fabrikanter. Det Første var han i sin Egenskab af Borgmester og Statshauptmand, det Sidste som Tobaksfabrikant og stor Handlende.

Hans Hustru, *Maren Pagh*, fødte ham den 4de Juli 1767 Sønnen Bertel, der tidlig blev bestemt til at skulle fortsætte Faderens Forretning, og som derfor fik en meget omhyggelig Opdragelse. I 1783 blev han sendt i en Handelsskole i Hamborg, væsentlig med det Formaal at faa sine merkantile Kundskaber udvidede, men det traf sig saa, at Skolens Forstander ogsaa var en Mand med levende aandelige Interesser, og heller ikke heraf blev Drengen upaavirket. Hans Ophold i Hamborg blev dog afbrudt ved hans Moders Aaret efter indtrufne Død. Han blev nu kaldt hjem for at arbejde i Faderens Forretning. Fredericia var jo Tobaksdyrkningens Hjemsted i Danmark, og den Bruunske Tobaksfabrik dengang en af Landets største. Her var der da allerede nok at tage vare paa, men ogsaa Kjøbmandshandelen var af ikke ringe Omfang, og ogsaa i denne blev den unge Bruun beskjæftiget. Om Forretningens Omfang og den Del, Bertel Bruun tog i den, kan man dømme, naar man hører, at i de syv Aar, hvori han arbejdede i Faderens Forretning, berejste han to Gange om Aaret Provinserne i dens Tjeneste.

Da Bertel Bruun var 24 Aar gammel — i 1791 — etablerede han sig i sin Fødeby, og Aaret efter giftede han sig med *Magdalene Brøchner*, en Datter af Spendrup-Præsten, Konsistorialraad Brøchner. „Et lykkeligt Valg“, sagde han selv senere, at han havde gjort ved dette Giftermaal, og om sin Hustru udtaler han efter 18 Aars Ægteskab: „Hun er den kjærligste og ømmeste Mage, som troligen har delt enhver Livets Besvær som Glæde med mig.“ Den Virksomhed, der skulde tjene som det materielle Grundlag for Ægteskabet, var en Kjøbmandsforretning i Lighed med den, hvori Bruun nu i saa mange Aar havde arbejdet, og hertil føjede han Aaret efter at være bleven

etableret Faderens Tobaksfabrik, som han overtog. Men ogsaa i anden Retning fortsatte han sin Slægts Traditioner, idet han et Par Aar efter at være bleven gift overtog et vigtigt kommunalt Ombud. Han blev da udnævnt til Raadmand i sin Fødeby.

Intet Under at man kastede sine Øjne paa Bruun, da man ønskede at fremkalde provinsielle Klædefabriker ved privat Initiativ. I Fredericia eksisterede der da allerede en kongelig Fabrik. Den var en Aflægger af den store Statsfabrik paa Blaagaard ved Kjøbenhavn — over hvis Grund nu Blaagaardsgade paa Nørrebro strækker sig — som en Fabrikant *Kalkbrenner* fra Burgscheid havde faaet Regeringen til at anlægge i 1780. Trods alle de Summer, Fabriken paa Blaagaard fik i Tilskud og Laan, trods alle Begunstigelser med Toldfrihed og Udførselspræmier, kunde den lige saa lidt bære sig som noget af de ovenfor omtalte Anlæg. Man ændrede da dens Karakter, lagde Filialer af den ud i Provinserne, oprettede Landspinderier, som skulde støtte den, men heller ikke paa den Maade vilde Foretagendet gaa. Saa besluttedes det, at Fabriken paa Blaagaard helt skulde nedlægges — den blev i 1787 flyttet til Fredericia — og at man vilde forsøge at faa private Fabrikanter i Provinserne til med Statshjælp at anlægge Fabriker.

Saaledes gik det til, at man kom til Bruun. Hans i hamborgsk Skole udviklede Foretagelsesaand lod ham ikke frygte for at begynde paa et nyt Foretagende tiltrods for Alt, hvad han allerede iforvejen havde at beskjæftige sig med. Noget Kjendskab til Klædefabrikationen havde han desuden, idet han havde været en flittig Gjæst hos den tekniske Leder af den blaagaardske Aflægger i Fredericia, og da Opfordringen kom til ham fra Økonomi- og Kommercekollegiet om at

anlægge en Klædefabrik i sin Fødeby, var han hurtig rede. Han købte en Grund, nedrev de gamle Bygninger, som stod paa denne, og opførte istedet en efter Datidens Forhold anseelig to-etages Bygning, hvori Fabriken begyndte sin Drift i Foraaret 1804.

Regeringen hjalp og støttede de nye Fabriker, men i Begyndelsen var der naturligvis mange Vanskeligheder at overvinde. Det holdt haardt at faa Varerne afsatte i Provinserne, og naar disse skulde sendes til Kjøbenhavn, blev Transportomkostningerne altfor store. De Handlende foretrak som hidtil at indsmugle fremmede Varer, hvis Fabrikanter desuden gav dem en længere Kredit end de danske. Og ikke mindst led Bruun saavel som de andre private Fabrikanter under Manglen paa øvede indenlandske Arbejdere; derfor søgte Fabrikerne ogsaa at kapre saadanne fra hinanden, saa at Regeringen endog maatte udstede Bestemmelser for at forhindre dette. Man maatte altsaa tage sin Tilflugt til indforskrevne Arbejdere, men med disse led man mange Kvaler, indtil man var naaet saa vidt, at et tilstrækkelig stort Antal indfødte Arbejdere vare blevne oplærte. Bruun indforskrev saaledes i 1807 en Del nederlandske Dugmagere og Overskærere, men han beholdt dem ikke længe. Nogle af dem blev forøvrigt her i Landet og nedsatte sig som Dugmagere; de Andre rejste hjem.

Bruun har selv en halv Snes Aar efter, at han havde anlagt Fabriken, da denne allerede havde overstaaet sine Børnesygdomme og var voxet op til et betydeligt Foretagende, skildret dens Udvikling. „Dette Anlæg -- siger han i 1814 om Fabriken -- hvortil jeg af det kongelige General-Landøkonomi- og Kommerce-Kollegium blev opmuntret, havde i Begyndelsen mange Besværligheder at kæmpe med. Af Mangel paa kyndige

Arbejdere her i Landet blev jeg nødsaget til at forskrive flere Familier fra Udlandet, som foraarsager mig store Bekostninger og mange Fortrædeligheder, men snart fik jeg ved disse indenlandske Arbejdere ansatte, og nu er ingen Udlænding mere ved min Fabrik. Mangel paa Afsætning, som jeg i de første Aar havde tilfælles med de øvrige Fabriker, har i de senere Aar ikke fundet Sted. At Indsmugling af fremmed Klæde, som forhen berøvede Fabrikerne Afsætning, ikke under Krigen har kunnet øves, har foranlediget Fabrikens betydelige Udvidelse, som nu drives med 7 Karte- og Skrubbel-Maskiner, hvoraf den ene er dobbelt, 12 Spinde- og 8 Overskæremaskiner; 20 Vævestole haves, men en Del af dem staaer stille om Sommeren, medens nogle af Væverne give sig af med den for dem fordelagtigere Tobaksplantning. 111 Personer beskjæftigedes ved denne Fabrik, og i Aaret 1813 er blevet fabrikeret 424 Stk. eller 14,000 Alen Klæde, alt af indenlandsk Uld; et Faveri er forrige Aar blevet anlagt i Fabriken, men hvortil mangler en blaa Kype.“

Klædefabriken var altsaa allerede alene for sig en betydelig Virksomhed, men desuden havde Bruun baade Tobaksfabriken, Handelen og det dermed forbundne Skibsrhederi samt sit store Avlsbrug. Dertil kom endvidere hans kommunale Virksomhed som Raadmand med stadig voxende Forretninger og kun een Medarbejder. Det er derfor ikke saa forunderligt, at han tænkte paa at opgive sit kommunale Hverv for udelukkende at beskjæftige sig med sin private Virksomhed. Men netop som han havde i Sinde at realisere denne Plan, indtraf der en Begivenhed, som gjorde det til en Æressag for ham at blive paa sin Post. De allierede Tropper rykkede ind i Jylland, og en Del af dem blev indkvarterede i Fredericia. Dette

gav Anledning til et betydelig forøget Arbejde for dem, der stod i Spidsen for Byens Styrelse, og under disse Omstændigheder vilde Bruun ikke trække sig tilbage; „for god Borger var Bruun — hedder det i Datidens værdige, til dens Tænkemaade saa godt svarende Sprog — til under saadanne Omstændigheder at ville unddrage sig for Forretninger, paa hvis gode Styrelse en kjær Fødebys Vel for en Del beroede.“ Først da de allierede Tropper vare borte, og da alle de Regnskaber og Sager, som deres Ophold havde medført, vare afsluttede og afviklede, nedlagde han i 1808 — efter 15 Aars Virksomhed — sin Post som Raadmand.

Om Omfanget af Bruuns private Virksomhed paa dette Tidspunkt faaer man en Forestilling, naar man hører, at Antallet af hans Handelsbetjente og Tyende udgjorde 14 Personer, medens der ved Klædefabriken beskjæftigedes 110 Personer, ved Tobaksfabriken 45 og paa de 5 Skibe, for hvilke han var Rheder, 22 Personer. Med Familien, som dengang bestod af 14 Personer, underholdt Bruun saaledes ialt over 200 Mennesker.

Alligevel havde han Lyst til at tænke paa nye Anlæg, tilmed paa andre Steder, hvad der med Datidens Kommunikationsforhold var langt vanskeligere, end det nu vilde være. Regeringen ønskede en Fabrik for militært Klæde anlagt i Viborg, rimeligvis for at kunne benytte sig af de derværende Tugthusfangers Arbejdskraft. Bruun, der havde viist, at han forstod at lede en saadan Fabrik, blev opfordret til at paatage sig det nye Anlæg, han var villig hertil, og i December 1809 fik han og Kammerraad Tetens den fornødne Bevilling.

Dermed var Begyndelsen gjort til den betydelige

Klædefabrikation, for hvilken Viborg skulde blive Sædet. Den havde sit Udspring fra Byens Tugthus, men derfra udviklede den sig ved Bruuns Dygtighed og Energi til en selvstændig Virksomhed, der efterhaanden lærte at staa paa egne Ben, som samlede sin egen selvstændige og veloplærte Arbejderskare omkring sig, og hvis Navn og Frembringelser blev kjendte hele Landet over. Det minder om, hvad der senere er foregaaet med de Crome & Goldschmidtske Fabriker i Horsens. Men inden Bruun naaede saa vidt, og navnlig inden han fik opdraget en fast og veloplært Arbejderstok, var der en lang Vej at vandre, mange Hindringer at overvinde.

Det Spørgsmaal er engang blevet fremsat, hvad Grunden var til, at Bruun i Modsætning til de fleste andre af de private Fabrikanter, som Regeringen begunstigede og understøttede, kunde drive sin Fabrik med stadig voxende Held. Svaret synes at være, at han var virkelig Forretningsmand, at han ikke, stolende paa, at Regeringen nok vilde hjælpe, naar det ikke gik længere, blev liggende paa den lade Side og lod Foretagendet skjøtte sig selv. Der fortælles, at han lod sine Sønner rejse i Provinserne som Agenter for sin Kjøbmandsforretning, og at han derved forskaffede sig den store Afsætning og de talrige Forbindelser, der ogsaa kom Klædefabriken tilgode. Men samtidig havde han ogsaa sin Opmærksomhed henvendt paa Udviklingen i Udlandet og sørgede for at følge med denne. Sønnen, der skulde overtage Klædefabriken, blev i 1819 sendt paa Rejse i Tydskland, for at han skulde gjøre sig bekjendt med Fabrikationens Standpunkt der. Paa denne Rejse lærte den unge Bruun de nye Cockerillske Maskiner at kjende; han gav sin Fader

Meddelelse om disse, og Anskaffelsen af saadanne Maskiner til Viborg blev besluttet.

Det er ikke usandsynligt, at Indførelsen af disse Maskiner blev Anledningen til, at Bruun realiserede en Plan om Klædefabrikens Flytning, som han formodentlig længe havde overvejet. Den Fremgang, som Fabriken i Fredericia havde, maattet gjøre det ønskeligt for ham at finde en Plads til den, hvor han kunde raade over rigelig Vandkraft. En saadan fandt han i Viborgs Nærhed; her havde han desuden Tugthuset og dets Arbejdskraft som Støttepunkt for sin Virksomhed, og idet han nu skulde til at indføre et nyt Maskinsystem paa Fabriken, ligger det nær at antage, at dette modnede hans Beslutning om at paa-begynde et helt nyt Anlæg. Han købte da Asmild Kloster ved Viborg med de til dette hørende Vandmøller: Aale-Mølle og Sønder-Mølle, som ligge ved den Aa, hvori Viborg Sø har sit Udløb, og hvor der desuden findes flere Kildevæld. Aale-Mølle blev Fabrikens Centrum. Her opførtes den nye Fabriksbygning, som fik Navnet „Bruunshaab“, til denne henflyttedes en væsentlig Del af Virksomheden fra Fredericia, og i den opstilledes et helt Sæt af Cockerillske Maskiner, de første, som kom til Danmark. I 1821 begyndte „Bruunshaab“ sin Virksomhed, i Begyndelsen i Forbindelse med Tugthuset, men efterhaanden som det nye Foretagende voxede og udviklede sig, maatte Forbindelsen hæves. Den 1ste Juli 1824 blev Baandet løst, og Bruun drev nu udelukkende Klædefabrikation i sit nye Anlæg samtidig med, at han passede sin øvrige Virksomhed.

Og den var ikke ringe. Vel indskrænkedes Virksomheden i Fredericia, efterhaanden som han mere og mere følte sig knyttet til Anlægene i Viborg, men

der blev alligevel en Del tilbage ogsaa der. Klædefabriken i Fredericia hørte vel ganske op, men Tobaksfabriken der vedblev at være i Gang, om end efter indskrænket Maalestok. Ogsaa helt nye Anlæg paatog Bruun sig i Fredericia. Ved Bevilling af 17de Februar 1827 fik han Tilladelse til at anlægge og drive en Fabrik for Tilvirkning af Sejlgarn og Chokolade der. Ved Snoghøj drev han et Kalkværk, hvortil Stenene hentedes fra Faxe. Hans Avlsbrug ved Fredericia bibeholdtes, og denne By blev ogsaa det naturlige Udgangspunkt for hans Skibsrhederi. Et stort Skib havde han næsten altid i Fragtfart paa Middelhavet, og to mindre vare stadig i Gang mellem Fredericia og Kjøbenhavn. Han udskibede navnlig Korn til England og Holland, medens hans Skibe som Returfragt medtog de Varer, han solgte her i Landet.

Saa betydelig en Virksomhed knyttede ham altsaa til hans gamle Hjemsted. Men endnu stærkere blev efterhaanden de Baand, som bandt ham til hans nye. At Klædefabriken stedse udvidedes, er allerede nævnt. I 1824, da den løstes fra sin Forbindelse med Tugthuset, tilvirkede den 2297 Alen fint Klæde og 13,200 Alen grovt Klæde. Aaret iforvejen, da de to Anstalter endnu arbejdede sammen, havde Tilvirkningen i dem begge udgjort 3500 Alen fint og 18,100 Alen grovt Klæde. Det selvstændige private Anlæg var derefter ikke længe om at overfløje den Produktion, som de to Etablissementer tidligere i Forening havde frembragt.

Klædetilvirkningen blev imidlertid ikke den eneste Fabrikation, med hvilken Bruun beskæftigede sig i Viborg. I Bomhuset ved Asmild Kloster anlagde han en mindre Tobaksfabrik, i Sønder-Mølle, hvor der tidligere kun havde været en Rugkværn, fik han indrettet

et fuldstændigt Mølleri; senere ogsaa en Hørberedningsanstalt. Og endelig henlagde han Klosters gamle Teglværk til „Bruunshaab“ og brændte der Materialerne til de Bygninger, han i Tidens Løb lod opføre.

Bruun fik i Ledelsen og Styrelsen af alle disse forskellige Anliggender efterhaanden god Hjælp af sine Sønner, men endda blev der nok tilbage at gjøre for ham selv. Alligevel fandt han ogsaa Tid til at virke i det Almenes Tjeneste og at yde sit Bidrag til Fremme af almennyttige Formaal. Det er allerede nævnt, hvorledes han tog Del i Fredericia Kommunes Styrelse i de Aar, han var Raadmand der i Byen, og der kan desuden føjes til fra hans Ophold saavel der som i Viborg en Række af nyttige Foretagender, til hvilke han har taget Initiativet eller medvirkede. Han har saaledes sin Andel i den dengang stedfundne Forbedring af Havnen i Fredericia, saaledes at denne blev sat i Stand til at modtage større Skibe end tidligere. Han bidrog paa forskjellig Maade til Byens Forskjønnelse: ved Opførelsen af Bygninger, Haveanlæg o. desl., og han deltog i Bestræbelserne for at faa en lærd Skole oprettet i Byen. For Viborgs Vedkommende arbejdede han ivrig paa at faa Nørre-Aaen gjort sejlbar fra Randers og op til „Bruunshaab“, og ligeledes fik han en Dæmning lagt tværs over Viborg Sø, saa at Forbindelsen mellem dens tvende Bredder derved lettedes betydelig — to Foranstaltninger, som forøvrigt ogsaa kom hans private Foretagender til gode.

Der kunde endnu opregnes ikke faa Foranstaltninger, hvori Bruun tog virksom Del, og som vise ham snart som den dygtige og driftige Forretningsmand, snart som „den gode Borger“, der ikke frygter for at yde et betydeligt Arbejde ved nyttige Foranstalt-

ningers Udførelse. I begge Henseender er han et mærkeligt Exempel paa Arbejdskraft og Foretagelses-aand i en Periode, hvor man ikke havde Overflod af nogen af Delene her i Landet. Der vilde intet Forunderligt have været i, om Bruun havde nøjedes med at overtage de af Faderen grundlagte Virksomheder, der allerede i og for sig vare betydelige nok, og med at drive disse uden ovenikjøbet at indlade sig paa nye Foretagender. Og selv da han gik ind paa Regeringens Forslag om at anlægge en Klædefabrik, laa Fristelsen nær til at følge det Exempel, som gaves af saa mange andre private Fabrikanter dengang: at tage mod Regeringens Begunstigelser og Understøttelser og leve paa disse, saa længe det lod sig gjøre. Men Bruun tog Sagen paa en anden Maade. Han betragtede den Støtte, Regeringen ydede ham, som det, den skulde være: et Middel til industriel Virksomheds Fremme her i Landet, og det blev hans Formaal at skabe en Fabrik, der kunde staa paa egne Ben. Dette Maal naaede han. Da han den 16de Juli 1827 lukkede sine Øjne, kunde det Haab, han havde knyttet til sit Anlæg ved Viborg, og som han havde udtrykt i det Navn, han havde givet det, allerede siges at være gaaet i Opfyldelse. Og Haabet udsluktes ikke med ham; i den dygtige Slægt, han havde bragt til Verden, fandtes der Sønner, som skulde føre det unge Foretagende videre og hævde dets Bestaaen i de kommende Tider, som de ogsaa paa andre Omraader fortsatte de gode Traditioner, Farfaderen og Faderen havde skabt. Den Dag i Dag indtager „Bruunshaab“ ved Viborg en agtet Plads blandt danske Fabrik anlæg og bevarer Mindet om den dygtige og foretagsomme Mand, der var en af de første Grundlæggere af jydsk Klædefabrikation.

MICHAEL DREWSSEN.

I 1826 berejste Frederik den Sjette Jylland, og denne Rejse syntes at skulle komme til at bære Frugter for Provinsens industrielle Udvikling. Den gav Anledning til, at det kgl. danske Landhusholdningsselskab lod Kalkgruberne i Daubjerg undersøge, og til, at Spørgsmaalet om en Jernudsmeltning af den jydsk Myremalm blev optaget til Prøvelse. Der blev anstillet Forsøg med denne sidste, som strakte sig over en længere Aarrække, og en Autoritet som Geologen og Mineralogen *J. G. Forchhammer* udtalte, at Silkeborg var som af Naturen bestemt til at blive Sædet for et dansk Jernværksanlæg; thi der var Træ, Tørv, Malm, en hidtil ubenyttet Vandkraft og en sejlbar Flod.

Forsøg i det Store paa at udvinde Jernet af Myremalmen blev da, som det i en følgende Skildring nærmere omtales, ogsaa anstillede under Ledelse af den senere saa bekjendte Agronom, Professor *B. S. Jørgensen*, dengang en ung, polyteknisk Kandidat. Planen var oprindelig, at man vilde opføre en Masovn til Udsmeltning af Jernet ved Silkeborg, men man foretrak senere at anstille Prøverne paa Jernværket Carlshütte ved Rendsborg. Forsøgene blev foretagne i 1842, men de faldt ikke ubetinget heldig ud. Dermed blev Planen om Anlægget af et Jernværk ved Silkeborg op-

given. Det blev ikke Jernet, men et andet af vor Tids vigtigste Materialer: Papiret, der blev Grundlaget for den betydelige Fabriksvirksomhed, som skulde faa sit Sæde her og dermed give Anledning til, at der paa dette Punkt af Heden skulde opstaa en ung og blomstrende By, fuld af Livskraft og Virkelyst.

De samme Ønsker, som Frederik den Sjette havde næret om at se dette Punkt af Jyllands øde Egne draget ind under Kultur, deltes ogsaa af hans Efterfølger: Christian den Ottende. Da der i 1843 var Folkefest paa Himmelbjerget, drog ogsaa Frihedsmanden, Kammerraad *J. C. Drewsen* derover med sin ældste Søn, *Chr. Drewsen*, dog ikke blot for Festens Skyld. Strandmøllen i Kjøbenhavns Nærhed, som de ejede, kunde ikke længere tilfredsstille det stedse voxende Forbrug af Papir, og da Ejerne ønskede at anlægge en ny Papirfabrik fremfor at udvide den gamle, havde Kancelliet henledet deres Opmærksomhed paa Silkeborg som et Sted, hvor der fandtes rigelig Vandkraft. Skjønt Stedet selv ved sin øde Beskaffenhed ikke kunde gjøre noget tiltalende Indtryk, vendte Fader og Søn dog tilbage til Strandmøllen, vel tilfredse med Udbyttet af deres Rejse. Endnu samme Sommer tog den yngste Søn, *Michael Drewsen*, til Silkeborg for nærmere at undersøge Forholdene, og det Resultat, han kom til, var saa gunstigt, at han erklærede, at der og intet andet Sted skulde den nye Fabrik anlægges. Det blev da ogsaa ham, der kom til at bygge Fabriken, og som skulde føre det nye Foretagende frem gennem de mange Vanskeligheder, som i Begyndelsen frembød sig.

Der maatte nemlig begyndes paa bar Grund. Naar man har sammenlignet Anlægget af Silkeborg med, hvad der foregaaer i Nybygderne i Amerikas

Far west, saa minder ogsaa Michael Drewsen selv om en af disse Kulturens Pionerer, der udrustede med forbavsende Kraft og Viljestyrke overvinde alle Besværligheder, og i hvis Person det hele Foretagende ligesom samler sig. Hans herkuliske og energiske Skikkelse syntes som skabt til at forestaa et saadant Anlæg og til at byde alle Hindringerne Trods. Og i Forbindelse dermed repræsenterede han sin Slægts Traditioner; han var den ægtebaarne Ætling af de gamle Papirmagere, som alt i Slutningen af forførrige Aarhundrede vare komne ind her i Landet, og som gjennem en lang Aarrække havde ført den danske Papirfabrikation frem til dens nuværende Standpunkt.

Stamfaderen, *Johan Drewsen* den Ældre, var fra Hannover bleven kaldt herind af Dronning Charlotte Amalie, da hun i 1690 købte Strandmøllen. Fra Bestyrer og Forpagter af denne blev han efter Dronningens Død dens Ejer, og da han selv i 1734 afgik ved Døden som Følge af et Ulykkestilfælde, der ramte ham i Møllen, overtog i 1739 hans Brodersøn, *Johan Drewsen* den Yngre, Møllen, og han blev Stamfaderen til den følgende Slægt. Han efterfulgtes af sin Søn *Christian Drewsen*, og denne atter af sin Søn, „Kammerraad“ *J. C. Drewsen*, den bekjendte Frihedsmænd, Landøkonom og Papirfabrikant, „Bondens ædle Ven“, Manden, om hvem Digteren har sunget, at „han har et Hjerte, der giver Klang af alle Livets ægte Streng“. Og skjønt *J. C. Drewsen* maaske med nok saa varm Interesse omfattede sin politiske og sin landøkonomiske Virksomhed som sin industrielle, saa er det dog vistnok som „Papirmager“, han længst vil mindes. Thi ikke blot var Strandmøllen hans Hjem, og han var knyttet til den ved sin Slægts Minder, men han har ogsaa den Fortjeneste at have ført den

fra at være en gammeldags „Papirmølle“ frem til at blive en moderne Fabrik. I 1820 indførte han første Gang Dampkraft i Fabriken paa et Tidspunkt, da der endnu kun fandtes 4 Dampmaskiner her i Landet, og i 1828 anskaffede han den første Maskine, som fabrikerede endeløst Papir i Danmark. Dermed traadte den danske Papirfabrikation ind i et helt nyt Stadium, blev til en industriel Virksomhed i Ordets moderne Betydning.

Det var fra denne Fader, at Michael Drewsen nedstammede, og mange af Faderens Egenskaber synes at være gaaede i Arv til ham. Og han havde god Brug for dem i sit nye Foretagende, thi Begyndelsen var, som sagt, besværlig. Vanskelighederne begyndte endog, hvor man mindst skulde have ventet det. Før man skred til Anlægget, opstod der nemlig Uenighed mellem Faderen og Sønnerne, og det saae et Øjeblik ud, som om der ikke skulde blive noget af den nye Fabrik. Men da erklærede Michael Drewsen, at den skulde bygges, om han saa skulde bygge den alene. Og saaledes blev det ogsaa; medens den oprindelige Plan var, at Faderen og Sønnerne skulde have anlagt Silkeborg Papirfabrik i Forening, trak den Førstnævnte sig nu tilbage, og de to Brødre, som nu ogsaa i Fællesskab overtog Strandmøllen, kom til at staa i Spidsen for det nye Anlæg. Det blev Michael Drewsen, som udførte det.

Den 1ste April 1844 ankom han da efter en yderst besværlig Rejse ad de ofte ufremkommelige Veje til Silkeborg. Der hørte Mod til at begynde paa dette Sted, hvor Intet forefandtes af, hvad der skulde bruges, hvor Alt maatte føres hid, Folk som Materiale, og hvor Forbindelsen var yderst vanskelig. „Jordbunden langs Aaen var da et Uføre“, fortæller H. C.

Andersen. „Oxerne, der fra Teglbrænderierne drog de tunge Læs med Grus og Murbrokker til Fyldning, sank dybt i det bløde Sand. Firsindstyve Arbejdere maatte her, langt fra alle Kjøbstæder i dette Ørkenland, ledes, holdes og sørges for.“ Og gjennem enkelte Smaatræk, som Samtidige have fortalt, faaer man et endnu stærkere Indtryk af, under hvilke vanskelige Forhold dette Foretagende blev gennemført. Der, hvor den ældste Fabrikbygning nu ligger, var der en næsten bundløs Mose; der maatte piloteres, og flere Steder maatte der rammes to 12 Alens Pæle ned ovenpaa hinanden, inden man naaede Bunden. Vejene i Nærheden af Fabriken vare saa slette, at man en Morgen fandt en Arbejder, der havde været beskjenket den foregaaende Aften, druknet i et af Hullerne paa en Vej. Arbejdet var haardt og besværligt, og Opholdet ikke mindre. Der fortælles, at det var en sand Festdag, da Marketenderen engang havde slagtet en Oxe og for første Gang saae sig i Stand til at levere varm Mad. Et Par af Drewsens Venner, der kom for at besøge ham og se, hvorledes det gik, laa om Natten i Sengen med Paraply over Hovedet, „fordi de gjerne vilde ligge tørt“.

Men Drewsen arbejdede ufortrødent; „med Djærvhed og Dygtighed førte Manden det igjennem“. Der blev rejst Mester- og Folkeboliger, bygget Smedier; man regulerede Kanalen, der skulde lede Vandet til Fabriken, og udbedrede Vejene. En væsentlig Støtte havde Michael Drewsen i Kongen, der levende interesserede sig for Anlægget, og da Drewsen havde Audiens hos ham for at takke ham, fordi han havde overdraget Silkeborg i Arvefæste til ham og hans Broder, udtalte Christian den Ottende sin Glæde over, at Silkeborg var kommet i saadanne Hænder, som

nok skulde kalde Liv frem paa Heden, og han bad ham om direkte at henvende sig til ham, naar der var Noget, han ønskede.

Og fremad gik Foretagendet. Paa den piloterede Grund rejste Fabrikbygningens Mure sig. I Juli 1844 blev der holdt Rejsegilde, i Oktober 1844 indgaves et Andragende om toldfri Indførsel af Maskinerne fra England, hvori Brødrene erklærede: „Vore gamle Grundsætninger tro have vi henvendt os til de dygtigste Maskinbyggere der for at komme i Besiddelse af de bedste og mest forbedrede Maskiner“. Fra Strandmøllen kom der store Kludeladninger. Kolonien blev forøget med en Mængde Fruentimmer, som sattes i Arbejde med at sortere Kludene, Maskinerne ankom fra England, og den 1ste Januar 1845 satte Michael Drewsen det store Vandhjul paa 60 Hestes Kraft og dermed det hele Maskineri i Gang. Silkeborg Papirfabrik begyndte da sin Virksomhed.

Dermed var Begyndelsen gjort, men Vanskelighederne vare selvfølgelig langt fra endnu alle overvundne. Der var endnu Meget at kæmpe med: Befolkningens Ubekjendtskab med det nye Arbejde, Opsætighed blandt Arbejderne, Modstand fra Autoriteternes Side. Og dertil kom endvidere talrige Besværligheder i det daglige Liv, foraarsagede ved Stedets afsides Beliggenhed og den mangelfulde Indretning af den nye Bolig. Som et betegnende Exempel paa, hvorledes Situationen var, fortælles, at da Familien engang fik Besøg af nogle Venner, og en af disse morede sig med at agere stærk Mand og spille Boldt med Lampekuplerne, fulgte Fru Drewsen disse Præstationer med den største Spænding. Thi hvis Kuplerne gik i Stykker, skulde der sendes Bud efter nye i Skanderborg, og dertil var der fra Silkeborg baade en lang og besværlig Vej.

Imidlertid kæmpede Michael Drewsen ihærdig fremad. Christian den Ottende, som længtes efter at se, hvad han havde udrettet, kom allerede i Sommeren 1845 til Silkeborg og følte sig saa tilfreds med, hvad han havde været Vidne til, at han efter sin Hjemkomst til Hovedstaden for at hædre Drewsen indstiftede Fortjenstmedaillen, af hvilken det første Exemplar i Guld tildeltes Michael Drewsen.

Fabriken gik nu stadig fremad. I 1848 opførtes den anden Fabrikbygning, og en ny Papirmaskine anskaffedes til denne. Samtidig dermed byggede Drewsen sig nu et smukt og komfortabelt Hjem. I den gamle Klosterhave blev den nye Bolig opført, „indrettet med engelsk Hyggelighed“ og omgiven af et herligt Haveanlæg, der strakte sig helt ned til Søen. Og her blev tillige et gjæstfrit Hjem, hvor Michael Drewsen „residerede som en Konge“ og udfoldede en Gjæstfrihed, saa storslaaet, at Mindet derom bevares endnu.

. Og længe varede det ikke, saa viste ogsaa Resultatet af Michael Drewsens Virksomhed sig i en anden Henseende. Af de smaa Huse, der efterhaanden havde rejst sig i Fabrikens Nærhed, voxede der snart en hel lille By op:

„Af Sandet voxer op en Stad,
Hvor Møllens Vandhjul bruser;
Den maler vistnok kun Papir,
Men mange Munde Brød det gi'er,
Og Kundskabs Magt det bærer.“

(C. Ploug.)

Det viste sig, at der havde været en Trang tilstede til at skabe en By her midt i det indre Jylland; thi det Silkeborg, som Papirfabrikens Anlæg havde fremkaldt, voxede sig hurtigt stor og tog tidlig Kul-

turens Fremskridt i sin Tjeneste. Ogsaa heri havde Drewsen en væsentlig Andel. Byen fik Gasbelysning endog flere Aar før Hovedstaden. Han skaffede den hurtig forbedrede Kommunikationsmidler: gode Chausseer og Telegrafforbindelser, idet han anlagde en privat Telegrafledning, der senere overtoges af Staten, og som var et stort Fremskridt paa et Tidspunkt, da Byens Forbindelse tilvejebragtes ved en ridende Post til og fra Aarhus en Gang om Ugen. Han fik anskaffet en Dampbaad, der blev sat i Gang paa Gudenaen, saa at Digteren begejstret kunde udbryde:

„Fra Kattegat til Gudena
Kan Dansken nu Himmelhjerget naa.“

(H. C. Andersen.)

Men fremfor Alt bidrog han mægtig til Byens Opkomst og Udvikling ved at skaffe den en Jernbane, og han lagde et saa stort Lod i Vægtskaalen til Fordel for dette Forbindelsesmiddel, at han overfor Regering og Rigsdag tilbød at ville forrente hele Baneanlæget — et Vidnesbyrd om hans storstilede Karakter.

Endnu engang blev der stillet Michael Drewsen en stor Opgave. Den 15de Oktober 1864 nedbrændte Fabriken, men han tog ufortøvet fat paa dens Gjenopførelse. Denne Gang blev det, ogsaa formelt, ham alene, som kom til at lede Foretagendet. Med Aarets Udgang, den 31te December 1864, udtraadte han af Firmaet „Drewsen & Sønner“. Hans Broder, *Christian Drewsen*, som derpaa for sin Del overtog Strandmøllen, Ørholm og Nymølle, fortsatte med disse det gamle Firma, medens Silkeborgs Grundlægger under Firmaet „M. Drewsen & Søn“ nu udelukkende drev Fabriken der. Han opførte den efter Branden i udvidet og forstørret Skikkelse, og naturligvis gik Arbejdet nu

langt lettere og hurtigere, saa at den allerede stod færdig i 1865.

Ikke mange Aar efter — den 1ste Januar 1870 — fejrede Michael Drewsen med sine Arbejdere den Fabriks 25aarige Jubilæum, hvis Skaber han fremfor nogen Anden har været. „Danmarks yngste By“, som han havde fremtryllet, mødte ved Deputationer fra dens forskjellige Foreninger for at bringe ham sin Tak og Lykønskning, og som et synligt Udtryk for deres Anerkjendelse og Taknemmelighed overrakte disse ham hans Billede, malet af *Roed*. Det hænger nu paa Raadhuset i Silkeborg, og endvidere blev der den 15de Oktober 1892 afsløret en Mindestøtte over ham, rejst paa Byens Torv, som, let tilgængelig for Alle og Enhver, vil bevare Mindet om den Mand, der skabte Liv paa den jydsk Hede og blev Silkeborgs Grundlægger.

Om Papirfabriken vil gjøre det Samme, er endnu et aabent Spørgsmaal. Allerede medens Drewsen levede — han døde den 15de Marts 1874 — havde han, i 1870, solgt Fabriken, og denne skiftede derpaa flere Gange Ejer, indtil den i 1889 ved Dannelsen af S sammenslutningen „de danske Papirfabriker“ indgik som et Led i denne. Silkeborg Papirfabrik standsedes dermed foreløbig; den ældste Papirmaskine i Danmark, den, som *J. C. Drewsen* anskaffede i 1828, og som senere var bleven flyttet til Silkeborg, staaer nu stille, og der er Diskussion om, hvorvidt Fabriken skal gjenoptage sin Virksomhed, og under hvilke Former dette skal ske. Men selv om Tiden og Omstændighederne have medført, at det Hjul, hvormed Drewsen Nytaarsdag 1845 tvang Gudenaens Vand til at arbejde for sig, ikke mere gaaer, saa har den Kraft, som derved fik Anvendelse, ikke været unyttig anvendt. Det var ny Jord,

Drewsen tog ind til Opdyrkelse, og den har baaret sin Afgrøde, thi den By, der har rejst sig om Fabriken, den er et varigt Vidnesbyrd om den Mands Energi, som tog fat her. Med profetisk Blik havde Michael Drewsen selv forudseet, at dette vilde blive Tilfældet, og det skal derfor ikke glemmes, at da han i 1844 indsendte sit Andragende til Regeringen, da hed det deri: „at naar Foretagendet lykkes, have vi ikke blot virket til egen Gavn, men ogsaa ej lidet bidraget til at vække Liv og Virksomhed i en Egn, der før vi drog derhen var næsten at betragte som en Ørken.“

Hans Forudsigelse er gaaet i Opfyldelse.

C. F. WEISS
OG
ULRIK STALLKNECHT.

Naar man for Tanken fremkalder den Række betydelige Jernstøberier, som Jylland nu besidder, og naar man veed, hvilken stor og smuk Produktion disse udfolde, har man næsten ondt ved at fatte, at det ikke er længere siden end i 1831, at det første Jernstøberi blev anlagt i Jylland. Det hænger vel sammen med hele den Langsomhed, hvormed Jernets fabrikmæssige Bearbejdelse her i Landet har udviklet sig. Man var saa fast i Troen paa, at Danmark ikke egnede sig til at være Fabrikland, at man først og fremmest anvendte denne Sætning paa en Tilvirkning, hvortil Raastofferne: Jern og Kul, skulde hentes andetsteds fra.

Det blev derfor ganske naturligt ogsaa Udlændinge, som brød Vej for Jernstøberiet og Maskintilvirkningen i Danmark. En ung, driftig Englænder: *Thomas Potter*, kom til Kjøbenhavn, og kun 24 Aar gammel fik han den 7de Februar 1769 Bevilling paa der at drive et Jernstøberi. Han anlagde Støberiet paa Kristianshavn, paa den Plads, der endnu den Dag i Dag bærer Navn efter hans Landsmand, Skibsbyggeren og Rebslageren *Peter Applebye*, og det blev af en Begyndelse at være ingenlunde-nogen lille Virksomhed, han udfoldede der. Saa omfattende som

Nutidens Støberier og Maskinfabriker ere, var hans ganske vist ikke; han støbte væsentlig Jerngryder og smedede Søm og Skibsankere, men hvor beskedent dette end kan tage sig ud overfor den Virksomhed, der udfoldes af Jernstøberierne i vore Dage, gav Potter dog denne sin Tilvirkning et saadant Omfang, at han kunde udføre baade til Ost- og Vestindien.

Potters Exempel synes ikke at have fristet til Efterligning. Aarhundredet løb til Ende, uden at der blev anlagt noget nyt dansk Jernstøberi. Det næste kom først i 1805, og i 1830 fandtes der endnu kun 5 Jernstøberier i Danmark, alle ved Kjøbenhavn. Da Rawert i 1820 nedskrev sin Beretning om „Industriens Tilstand i de danske Provinser“ efter de Erfaringer, han paa en Rejse i disse havde indsamlet, kunde han endnu ikke tale om et eneste Jernstøberi udenfor Hovedstaden. Først i Trediverne indtræder der et stærkere Liv paa dette Omraade. I 1831 kom *Carl Frederik Weiss* fra Kjøbenhavn til Horsens og anlagde det første jyske Jernstøberi der, og den 11te Juni 1836 fik *Mathias Peter Allerup* Bevilling til at anlægge et Jernstøberi i Odense.

I Grunden kunde man have ventet, at en Jernindustri langt tidligere vilde have taget sin Begyndelse i Jylland. Thi der havde man jo i Myremalmen et Raamateriale, om hvilket man vidste, at det engang i Fortiden havde været benyttet til en endog ikke ubetydelig Jernudsmeltning, og paa hvilket Mange ogsaa senere havde havt deres Opmærksomhed henvendt. Helt op til Begyndelsen af det syttende Aarhundrede kan man forfølge Udsmeltningen af Jern af den jyske Myremalm; derpaa glemmes den igjen, og først da man i Midten af forrige Aarhundrede tænkte paa at kolonisere de jyske Hedér, kom

man atter til at huske paa Jernet. I Beretningen derom lyder det næsten, som om det er en hel ny Opdagelse, man har gjort.

I den Meddelelse, som Apotheker *v. Steuben* i Aarhus i 1758 sendte *Langebæk* om en af ham og Kancelliraad *Hofman* foretagen Rejse for „at efterse og undersøge de øde Heder“ i Jylland, fortæller han, at de „kom paa samme Tour til Vrads Sogn, og i Vrads By, som ligger i Hede-Egnen, hvor vi holdte os lidet op, blev jeg ved et Bondehus et stort Stykke Jern-Ertz var, som kunde ongefær veje en 10 Lispund, det saae ud som en Slakke paa den ene Side, men paa den anden jævnt og compact. Vi spurgte Bønderne, hvor det var kommet fra, blev os af dem fortalt, at der paa deres Mark henimod en Sø laa en stor Mængde af saadanne Slakker, smaa og store, hvor og dette Stykke var kommet fra, og deres Gamle havde fortalt, at der i forrige Tider skal have været en Smelte-Ovn, og de endnu kan see Stedet, hvor den har staaet. Den jernagtige Materie, hvoraf de i den Tid har betient sig, findes der overalt nok af, den ligger ongefær 1 à 2 Alen somme Steder mindre og mere dybt i Jorden ligesom en Skorpe 1 Quarter til $\frac{1}{2}$ Alen tyk. Af denne Materie fandt vi adskillige Steder, hvor vi kom“.

Der kom imidlertid Intet ud af dette Fund. Den jyske Myremalm fik Lov til at hvile uforstyrret lige til ind i vort Aarhundrede, da dens Anvendelse fik en varm Talsmand i Geologen *J. G. Forchhammer*. Han gjorde opmærksom paa, at af de jernførende Lag i Danmark var der kun to, som der for Alvor kunde være Tale om at benytte til Udvinning af Jern. Det ene var den bornholmske Kuljernsten, af hvilken man kjendte betydelige Lag, hvoraf Jernet kunde

udvindes let, billigt og i god Kvalitet. Men over den bornholmske Erts satte han den jydsk Myremalm, som han kaldte „den vigtigste af alle vore Malme“. Hvad den bornholmske Kuljærnsten angaaer, kan det oplyses, at det dengang ikke blev til Noget med Forsøgene paa at bearbejde den. Englænderen *David Coulthard* fik vel under 24de Februar 1819 Privilegium paa Oprettelsen af Aktieselskabet „Det bornholmske Stenkuls- og Jernværks-Interessentskab“, og han indbød ogsaa til Aktietegning i dette — 300 Aktier à 300 Specier —, men Selskabet kom aldrig istand. Og paa samme Maade gik det, da *J. B. Dahlhoff* i Fyrreerne foreslog Oprettelsen af et Jernværk paa Bornholm med Benyttelse af de bornholmske Kul som Brændemateriale. Heller ikke hans Plan blev realiseret.

I en vis Forstand naaede man dog videre med den jydsk Myremalm; man drev det ialfald til at foretage Forsøg med den. Det var i Tyverne, at Spørgsmaalet om en Jernudvinding af den for Alvor kom op. Maaske bidrog det hertil, at der i en anden Del af Monarkiet var blevet grundlagt en Virksomhed paa et beslægtet Materiale. Ved kgl. Resolution af 6te Septbr. 1826 havde Kjøbmand *Marcus Hartrig Holler* i Rendsborg faaet udelukkende Bevilling til i tyve Aar at maatte smelte „Sumpf-, Wiesen- und Rasensteinerz“, og dertil var desuden knyttet de dengang saa almindelige Toldbegunstigelser. Holler anlagde derpaa det bekjendte Jernværk „Carlshütte“ — opkaldt efter Landgreve Carl —, og hans Fabrikation vakte en saadan Opmærksomhed, at Frederik den Sjette gjentagne Gange besøgte ham.

Maaske har man altsaa faaet Impulser herfra, men den jydsk Myremalm havde ogsaa selv Venner, der levende interesserede sig for dens Benyttelse.

Gjentagne Gange havde i 1825 Ejeren af Sindinggaard i Ringkjøbing Amt, Justitsraad *S. A. Fjelstrup*, tilsendt Landhusholdningsselskabet Prøver af Myremalm, og Selskabet havde ogsaa ladet disse udsmelte, men derved blev det. Større Betydning fik det, da Justitsraad *J. H. Bindesbøll*, der var Inspektør ved Silkeborg Gods, i 1837 indsendte Prøver af Myremalm til Rentekammeret med Forespørgsel, om disse ikke kunde benyttes til Jernudsmeltning. Rentekammeret overgav de indsendte Prøver til Forchhammer, der ved en Analyse fandt, at de indeholdt $46\frac{1}{2}$ pCt. Jern, hvorfor han varmt anbefalede at anstille Forsøg. Efter hans Mening kunde man slaa to Fluor med eet Smæk, idet man kunde anvende Tørvekul til Udsmeltingen af Jernet, og som det mest passende Sted til Værkets Anlæggelse anbefalede han Silkeborg. Regeringen sendte derpaa Forchhammer til Silkeborg, hvorefter han i 1839 afgav en overordentlig gunstig Betænkning, hvori han udtalte, at hvis det kunde lykkes at tilvejebringe en Jernproduktion ved Hjælp af Tørvekul og Myremalm, vilde Danmark ikke alene kunne producere 10 Mill. Pd. Jern om Aaret, men ogsaa mange andre Erhvervs-grene vilde derved kunne fremkaldes.

Og nu skred man til praktisk at forsøge Sagen. Den daværende polytekniske Kandidat *B. S. Jørgensen*, den senere saa bekjendte Landsbrugslærer, blev først sendt til Udlandet, for at han der kunde gjøre sig bekjendt med Methoderne til Jernets Udvinning, og da han kom tilbage fra denne Rejse, blev han — i 1840 — sendt til Silkeborg. Han saae ikke saa sangvinsk paa Forholdene som Forchhammer, og da desuden et selvstændigt Anlæg vilde koste mange Penge, besluttede man, at de paatænkte Forsøg i det Store med den jydsk Myremalm skulde anstilles paa

„Carlshütte“. Store Kvantiteter Myremalm og Tørvekul blev sendte dertil, og navnlig i 1842 foretoges der omfattende Forsøg med disse, som imidlertid paa Grund af indtrufne Omstændigheder ikke gav noget aldeles klart Resultat. Derved blev man staaende; Interessen for Sagen var bleven svækket, de faa Aar efter indtrufne politiske Begivenheder bidrog maaske ogsaa deres til at aflede Opmærksomheden fra dette Spørgsmaal, og først i Nutiden har der atter begyndt at hæve sig Røster til Fordel for Benyttelsen af den jydsk Myremalm.

Det var ganske andre, rént personlige Motiver, der gav Anledning til Oprettelsen af det første Jernstøberi i Jylland. Dets Grundlægger havde ganske vist selv kun ringe Held med sig, men det Værk, han begyndte, blev dog Udgangspunktet for en af Jyllands betydeligste og stadig fremadskridende Virksomheder paa dette Omraade, og det gav Stødet til den i frodig Udvikling værende jydsk Maskinindustri.

I 1820 havde *Carl Frederik Weiss* faaet Bevilling til at drive det Jern- og Metalstøberi, som hans Fader havde anlagt i Kjøbenhavn. Han havde imidlertid ikke Held med sig, og efter en tiaarig Virksomhed i Hovedstaden besluttede han at bryde op fra denne og at forsøge sin Lykke i Jylland, hvor der altsaa dengang endnu ikke fandtes noget Anlæg af denne Art. Den 27de November 1830 indgav Weiss et Andragende til General-Toldkammer- og Kommerce-Kollegiet om at maatte flytte sit Næringsbrug til Horsens. Andragendet blev sendt Borgmester *Ræder* i Horsens til Erklæring og fandt hos ham den bedste Modtagelse. Det var øjensynligt, at man i Horsens var glad ved at faa en saadan Virksomhed til Byen; thi den 30te December 1830 skriver *Ræder*: „at der fra Magistratens

Side saalidet kan være noget imod bemeldte Jern- og Metalstøbers Ønske om at forflytte sit Anlæg her til Horsens, som man meget mere maa ansee saadant gavnligt for Byen“. Ræders Begejstring for Anlægget vedblev at holde sig. Da han i 1833 udgav sin „Udsigt over Horsens Bys økonomiske Udvikling“, fremhæver han, at der er paabegyndt „to vigtige nye Erhvervskilder“, nemlig Weiss' Jernstøberi, „det eneste i Jylland“, og det af Skibsbygmester Kjellerup gjenoptagne Skibsbyggeri.

Efter den ovennævnte Udtalelse fra Magistraten i Horsens er det naturligt, at Weiss fik den ansøgte Bevilling tilmed paa meget favorable Vilkaar. „Da bemeldte Weiss er en fattig Mand med mange Børn,“ blev han fritagen for at betale de for ham meget trykkende Gebyrer. Den 26de Februar 1831 blev Privilegiet udstedt, ved hvilket Weiss fik Ret til „at anlægge og drive et Jern- og Metalstøberi til Støbningen af Fabriks-Redskaber, Maskiner, Valtser og hvad der i Almindelighed henregnes til et Jern- og Metalstøberi, ligesom han ogsaa til dette Anlægs Drift maa holde de fornødne Mestre og Arbejdere samt udsælge støbte Varer i store og smaa Partier“. Anbefalingen for at fritage ham for Gebyr var ogsaa bleven tagen tilfølge. Privilegiet udleveredes ham uden Betaling, medens til Gjengjæld hans tidligere københavnske Privilegium blev kasseret.

Allerede forinden Privilegiet var blevet udstedt, havde Weiss imidlertid begyndt sin Virksomhed i Horsens. Han var allerede Aaret iforvejen kommen til Byen og havde i Oktober 1830 begyndt at indrette sig et Støberi i Bagbygningen til Gaarden Nr. 28 paa Søndergade. Den første Støbning fandt Sted her paa Frederik den Sjettes Fødselsdag den 28de Januar 1831.

Det var en højst beskeden Begyndelse, hvad der fulgte af baade, at Weiss' økonomiske Forhold — som vi have seet — ingenlunde vare gode, og naturligvis ogsaa af, at den hele Virksomhed kun var et Forsøg. Selv efter at Weiss havde kjøbt Gaarden Nr. 19 paa Søndergade og flyttet Støberiet dertil, vedblev det Hele kun at være smaat. Der fandtes hverken Jernformkasser eller Tørreovn, Blæsebælgen for Smelteovnen blev trukken med Haandkraft, og der støbtes i Reglen kun hver 14de eller 20de Dag. Det var derfor heller ikke nogen storartet Samling Frembringelser, der udgik fra det første jydsk Jernstøberi. Der blev støbt Ovne i nogle faa Variationer, senere ogsaa Komfurplader, Gryder, Muldfjæl, Tagvinduer, Lodder, Fyrtøjskasser, Gravkors o. Lign. Alligevel blev Weiss' Jernstøberi regnet blandt Byens Mærkværdigheder. Da Christian den Ottende som Kronprins besøgte Horsens den 10de August 1831, blev ogsaa det nye Anlæg forevist ham, og det Samme skete, da Kongen, Frederik den Sjette, den 25de Juni 1834 var i Horsens. Ogsaa han besøgte Weiss' Støberi og overværede en Støbning i dette, en mindeværdig Begivenhed, som fejredes paa en Maade, om hvilken vi skulle lade Samtidens Røst fortælle. „Horsens Avis“ for den 27de Juni 1834 beretter herom Følgende:

„Efter at have beseet Arresterne begav Hs. Majestæt sig derpaa med høje Følge til Hr. Weiss' særdeles skønne Jernstøberi, hvor Allerhøjstsamme allernaadigst opholdt Sig, medens 2de Stykker til en Kakkelovn støbtes, paa hvilket ene Stykke saaes Majestæten Navnetræk og et under samme anbragt „Vivat“, og paa det andet følgende Inskription:

Gud give Kongen Fryd og Løn,
 Han er vort Haab, vor Glæde!
 Gud signe ham, det er den Bøn,
 Som alle Danske bede!“

Alligevel var Tilstanden ingenlunde saa glimrende, som man herefter skulde formode. Hvorledes det „særdeles skjønne Jernstøberi“ var indrettet, er allerede omtalt, og som det var i Begyndelsen, vedblev det at være. Istedetfor at gaa fremad gik Virksomheden snarest tilbage; Weiss var maaske ikke Manden til at fortsætte det paabegyndte Anlæg, hvor dygtig en Fagmand han i og for sig kunde være. Han kom i Gjæld, Gaarden averteredes til Auktion — hvilken dog aflystes — og man talte i Horsens om, at Virksomheden var ifærd med at ophøre. Da Weiss erfarede dette, dementerede han Rygtet paa det Kraftigste. I „Horsens Avis“ for den 21de Maj 1840 bekjendtgjør han, at „da Rygtet har været villig nok til at sige, at min Fabrik var standset eller ophævet, saa finder jeg mig foranlediget til herved offentlig at bekjendtgjøre: at Jernstøberiet i Horsens paa den senere Tid har været drevet og fremdeles vil blive *fortsat* alene af Undertegnede og for egen Regning, tjener til behagelig Underretning for de Vedkommende, som maatte ønske Bestillinger af *al Slags Støbegods*“. Faa Dage efter, den 29de Maj, aflyste Skifteretten i Horsens den til den 1ste Juni berammede tredie Auktion over Weiss' Ejendom med det deri værende Jernstøberi-Inventar. Alligevel havde Rygtet talt Sandhed. Weiss tænkte virkelig paa at forlade Horsens og paa at forsøge, om han skulde have bedre Held med sig i Aarhus. Den Ansøgning, han indgav den 5te September 1840 om at maatte forlægge sin Virksomhed til denne By, idet han dog helst ønskede

sit Privilegium udvidet, saaledes at han kunde holde sig en Retræte til Horsens aaben, giver en Række interessante Oplysninger om ham og hans Virksomhed, saaledes som han selv saae paa den.

„Min Fader var Jernstøber — oplyser han —, boede paa Christianshavn og lod mig fra Barn oplære i samme Fag. Da jeg kunde dette tilgavns, etablerede jeg mig her i Byen (Kjøbenhavn) i Aaret 1820, først paa Christianshavn og senere paa Nørrebro, og var her i Byen i 10 Aar. Men flere Omstændigheder, deriblandt at jeg som Overbrandmester kom tilskade og mistede mit Helbred paa længere Tid, gjorde, at jeg besluttede at tage til Jylland, hvilket ogsaa vilde have været meget godt, naar jeg havde taget til et af de Steder, hvorfra der er nogen virkelig Skibsfart, men jeg var saa uheldig at tage til Horsens, hvor Skibsfarten var liden og er bleven endnu mindre, hvilket har tilfølge, at jeg maa sende mit Støbegods enten landværts eller og dertil fragte Baade eller Smaaskibe, som medtager altfor Meget af min Indtægt. Jeg ønsker at flytte til Aarhus, og det endog i næste Maaned, hvor endnu ikke gives noget Jernstøberi, og hvorfra jevnlig Skibsfart til de fleste indenrigske Havne, ligesom ogsaa derfra afgaaer Skibe direkte til de Pladser i Udlandet, hvorfra jeg skal have de til mit Fabriks Drift fornødne Materialer, især Kul og Jern. Jeg har været i Horsens i 10 Aar, saa jeg har været etableret som Jern- og Metalstøber ialt i 20 Aar“.

Allerede forinden Weiss indgav denne Ansøgning, havde han imidlertid truffet sine Forberedelser til at forlade Horsens. Hans Ejendom var bleven kjøbt eller overtaget af den ligeoverfor ham boende Vinhandler Kjeldsen, og den 10de Juli bekjendtgjorde

han i Byens Avis, at han agtede at ophæve sit Jernstøberi, men at han, „da Flere havde yttret, at de ønskede adskilligt Støbegods“, vilde støbe endnu to eller tre Gange. Den 20de Oktober 1840 fik Weiss derpaa Bevillingen til at drive et Jern- og Metalstøberi i Aarhus, men saaledes, at det for Horsens gjældende Privilegium blev kasseret, den 25de November holdt han Auktion i Horsens over sit Løsøre, og kort efter flyttede han til Aarhus. Her gik det ham imidlertid ikke bedre end i Horsens, og tilmed fik han ikke Lov til her at være ene om Budet. Netop fra det Tidspunkt, da Weiss tog til Aarhus, foreligger der flere Bevillinger til Jern- og Metalstøberier i denne By. Den 12te Maj 1839 fik Ølbrygger *Søren Thomsen* Bevilling paa et Jern- og Metalstøberi i Aarhus. Den 15de September 1840 fik Mekanikus *Frederik Kielsen Bøeg* og Kjøbmand *Jens Meulengracht* en lignende Bevilling, og den 3die April 1841 fik den nævnte F. K. Bøeg tillige Bevilling til at anlægge et Værksted til Forfærdigelse af alle Slags mekaniske Arbejder og Maskiner. Samtidig fik Weiss en lignende Bevilling, men den hjalp ham ikke. Jyllands første Jernstøber endte som Former i et Jernstøberi i Horsens; han selv havde ikke været istand til at udvikle det af ham begyndte Foretagende, men han brød Banen, og hvor han maatte slippe, var der Andre, der tog fat og førte det første jydsk Jernstøberi frem til et betydningsfuldt Foretagende.

Weiss' gamle Støberi paa Søndergade i Horsens stod ikke længe tomt. Den 30te November 1840, faa Dage efter, at Weiss havde solgt sit Bohave ved den ovennævnte Auktion, bekjendtgjorde Guldsmedemester *Ulrik Stallknecht* der i Byen, at han var flyttet ind i Gaarden og der vilde drive Jern- og Metalstøberi. Kgl. Bevilling havde han faaet i November, Gaarden

kjøbte han af Vinhandler Kjeldsen, og den 9de Januar 1841 foretog han den første Støbning. Bedriften var nu kommen i de rette Hænder. Den begyndte saa primitivt saa vel muligt; thi Weiss havde ikke efterladt sig et eneste Stykke Inventar, men det varede ikke længe, saa indførtes der den ene Forbedring efter den anden, og samtidig dermed udvidedes Tilvirkningens Omraade. Der blev indlagt Dampkraft, bygget et Maskinværksted, og efterhaanden maatte ogsaa Støberiet udvides. Men omtrent samtidig fik Horsens ogsaa et andet Jernstøberi, idet Smedemester *Niels Jochumsen* anlagde et saadant i sin Gaard i Smedegade i Forbindelse med et Maskinværksted og en Tid drev dette sammen med sin yngre Broder *J. C. Jochumsen*, der var Mekaniker. Denne Sidste forenede sig senere med Kjøbmand *Johan Møller*, og de anlagde i 1858 et nyt Jernstøberi med en dertil hørende stor Maskinfabrik under Firmaet *Møller & Jochumsen*. Dette anselige Etablissement afhændedes i 1874 til et Interessentskab, efter at *J. C. Jochumsen* allerede tidligere var udraadt af Firmaet. *Niels Jochumsens* Støberi i Smedegade nedlagdes allerede ved hans Død i Slutningen af 1857.

Weiss' gamle Anlæg er derimod vedblevet at være i Enkeltmands Eje. Det tilhører nu Sønnen af den Mand, under hvilken det fik sin Betydning. Da *Ulrik Stallknecht* døde den 16de September 1858, overtog hans Søn, *Jørgen Stallknecht*, Virksomheden, og den er ikke bleven staaende stille under ham. Maskinfabriken har naturligvis taget den Tilvirkning op, som særlig maa ligge for danske Fabriker af denne Art, nemlig Fremstillingen af Landbrugsmaskiner, men samtidig dermed bygger den ogsaa Turbiner og udfører alle mekaniske Arbejder. Men hermed har den

ikke ladet sig nøie. Efterhaanden som Udviklingen skred fremad, gik Fabriken med. I 1872 forenedes den med en Symaskinefabrik, og i 1891 er der paa-begyndt en rationel Tilvirkning af Cykler. Det ældste jydsk Jernstøberi har forlængst overvundet sin Barn-doms Besværligheder og indtager nu en smuk Plads blandt de talrige Søkende, det har faaet.

CHARLES MATTAT.

„Saa bekjendt som Randers Handsker“ er en gammel Talemaade, der har overlevet selve det Produkts Berømmelse, som har fremkaldt den. Engang var „Randers Handsker“ en Artikel, der var kjendt ikke blot overalt her i Landet, men ogsaa rundt om i Udlandet, hvor de danske Handsker, hvorfra de saa end skrev sig, nød stor Anseelse og vare en af vort Lands faa daværende industrielle Udførselsartikler. „Randers Handsker“ var bleven en Fællesbetegnelse, der ikke blot gjorde den berømte Laxestad ved Gudenaaen Ære, men som kastede Glans over hele den danske Handskefabrikation.

Æren herfor tilkommer i første Række de jydskes Faar. Dengang da „Heden“ endnu var fattig og øde, og Ingen tænkte paa for Alvor at tage dens Dyrkning op, da var det fattige Hedefaar Bæreren af de Virksomheder, som udfoldedes paa Heden og i dens Nærhed. Det er de jydskes Hedefaar, som have fremkaldt baade Bindestuerne og Hosekræmmerne; det er ogsaa dem, der have en væsentlig Andel i, at den jydskes og dermed hele den danske Handsketilvirkning tog et betydeligt Opsving. Nu er dette Forhold forandret. Det er nu paa Udviklingen ikke af Uldfaaret, men af Kjødfaaret, at Hovedvægten lægges, og som

Følge heraf skifte de til Faareavlen knyttede Virksomheder Karakter. Medens Handsketilvirkningen af den anførte Grund — og vel ogsaa af andre — er i Tilbagegang i Jylland, voxer de store Faareslagterier op der og søge paa anden Maade at udnytte Faarene, saa at der herved kan skabes Erstatning for, hvad der er gaaet tabt.

Før denne Forandring indtraadte, var Randers et Hovedsæde for den Industri, som tilberedte de berømte Handsker, omend ogsaa andre jydsk Byer havde Andel i Tilvirkningen. Randers Handskemagere fik deres Lavsartikler samtidig med, at Christian den Femte i 1684 gav saadanne til Peltsnerne og Handskemagerne i Kjøbenhavn, og paa dette Tidspunkt fandtes der i Randers Handskemagerlav 16 Mestre. Deres Antal var derhos i stadig Stigen indtil henimod Midten af det 18de Aarhundrede, saa at Handskeindustrien i Byen da var i fuld Blomstring.

Hvad var det da, som gjorde „Randers Handsker“ saa berømte og efterspurgt? Ja, derom vare Handskemagerne i Randers ingenlunde i Tvivl. Det var for dem en afgjort Sag, at det var Vandet i Gudenaen, Byens Stolthed, den Strøm, ved hvilken den var bleven til den „fede Rigsdomskiste“, som ogsaa paa dette Omraade tilførte dens Borgere deres Velstand. Vandet i Gudenaen og de Planter, som voxede i det — saaledes fortalte man — havde en ejendommelig Virkning; uden disse Betingelser kunde Skindene ikke faa den rette Blødhed og Duft, og derfor var det ogsaa kunde i Byen selv tilvirkede Handsker, der virkelig havde de Dyder, som man tillagde de ægte Randers Handsker. Det kunde falde naturligt nok for de Randers Garvere at hævde denne Paastand, som gav deres Frembringelser en Eneret, med hvilken hverken Horsens eller

Viborg, de to jyske Byer, der særlig vare deres Konkurrenter paa Skindtilberedningens og Handskemageriets Omraade, kunde tage det op. Men Paastanden holdt ikke Stik, ialfald ikke overfor Fagmænd, der hævdede, at det var den Pile- eller Vidiebark, hvormed Skindene tilberedtes, saavel som den omhyggelige Rensning, som gav dem deres Særegenheder, og at disse derfor ligesaa godt kunde frembringes andetsteds her i Landet.

Imidlertid var Randers blevet et Hovedsæde for denne Industri og nød den Ære, at Byens Navn var knyttet til den. Det førnævnte Lav blev oprettet der i 1684, og dets 16 Mestre havde undertiden 28—34 Lærlinge. Fra 1700—1740 udgjorde Mestrenes Antal i Randers 26—28 foruden Enker, der fortsatte deres Mænds Erhverv. Saa begyndte Tilvirkningen i Randers efterhaanden at aftage. Odense indtog nu den dominerende Plads, væsentlig som Følge af en enkelt Mands Dygtighed. Det var Kjøbmanden *Joh. Math. Lahn*, som der skabte en Export af et saa betydeligt Omfang, at den rakte til Rusland, Østerrig, Italien, ja selv til Vestindien. Hans Minde er bevaret i de af ham oprettede Stiftelser i Odense.

Ved Lahns Død i 1802 gik imidlertid den betydelige Handskeindustri, han havde oparbejdet i Odense, tilbage. Allerede tidligere var, som omtalt, den jyske Handskefabrikation kommen paa Retur, og det begyndte derfor at se sørgeligt ud med Handskeindustrien her i Landet. Forgjæves søgte Regeringen at raade Bod herpaa. Den udsendte en Mand til Provinserne, som skulde undersøge Tingenes Tilstand, og paa Grundlag af de derved indvundne Erfaringer bestemte et kongeligt Reskript af 27de April 1788, at General-Magasinet's Virksomhed skulde udstrækkes til ogsaa at

understøtte Handskemageriet, at Magasinet skulde holde Oplag af Handsker af bedste Slags og søge disse afsatte i Udlandet, hvortil det fik anvist en Kapital af 10,000 Rdl., at der i Kjøbstæderne skulde ansættes Kommissionærer, som skulde modtage og betale Handskerne, og som ligeledes skulde forsyne Handskemagerne med Skind, og endvidere skulde der ogsaa antages en Kommissionær til at bestyre Oplaget i Kjøbenhavn og til at berejse Provinserne. Samtidig dermed slog man tillige ind paa den Vej, der dengang var den almindelige, naar man vilde ophjælpe en Industri. Man ydede Statshjælp til forskjellige Handskemagere, særlig fremmede, om hvilke man nærede det Haab, at de vilde kunne skaffe Faget Fremgang. Paa dette Tidspunkt — Slutningen af forrige Aarhundrede — finder man derfor adskillige udenlandske, særlig franske Handskemagere her i Landet, saasom *Bourquet*, *Derlon*, *Lurigne* og *Voyer*.

Men ingen af disse Foranstaltninger hjalp. Helt op i dette Aarhundrede vedblive Klagerne over Handsketilvirkningens Forfald at lyde. I 1833 klager saaledes Borgmester *Ræder* i Horsens over, at „Handskemagernes Antal er nedsunket til 3 og Udførselen af Handsker som Følge deraf meget aftagen“. Og ved Industriudstillingen i Kjøbenhavn 1836 taler Professor *Ursin* i Anledning af nogle fra Odense udstillede Handsker om „den temmeligen uddøde, men engang vigtige Industri af danske Handsker“. Og dog var et Opsving allerede dengang begyndt for Jyllands Vedkommende. Det viste sig imidlertid ogsaa denne Gang, ligesom i sin Tid i Odense, at hvad de kunstige Oplivningsmidler i Form af Understøttelser og desl. ikke formaaede, det tilvejebragtes ved den Enkeltes personlige Dygtighed og Initiativ. Denne Gang

var det Randers, som kom til at gaa i Spidsen, og som derved hævdede sin Ret til den Berømmelse, den alt tidligere havde vundet paa Handsketilvirkningens Omraade.

Anledningen dertil gav den derboende Kjøbmand *O. C. Kellermann*, en Fader til den bekjendte Violoncellist. Han havde anlagt et Garveri og en Handskefabrik der i Byen i en Gaard ved Havnen, der kaldtes „Garvergaarden“. Væsentlig vistnok for at faae den franske Behandlingsmaade af Skindene indført, ved hvilken disse doleres og derved vinde i Blødhed, kom han paa den Tanke at indforskrive nogle franske Arbejdere. Han rejste i 1810 til Paris, henvendte sig til en af sine Forretningsvenner, og denne lod forhøre, om der skulde være en ung Handskemager, som havde Lyst til at følge med til Danmark. *Charles Mattat* meldte sig. Han var født den 12. Jan. 1791 i Grenoble, den By, som *Xavier Jourin* ved Aarhundredets Begyndelse havde gjort til Centret for den franske Handskefabrikation, og som i taknemmelig Erkjendelse heraf i 1889 rejste hans Statue paa den Plads, der bærer hans Navn, og tæt ved det tarvelige Hus, hvori han var født. Kellermann havde havt Held med sig. Det var en dygtig Medhjælper, han havde faaet i Charles Franciscus Mattat. Det er ham, hvem Æren tilkommer for Opsvinget i Randers Handskeindustri.

Mattat var Handskemager, og han stod fremmed overfor Garveriet og særlig den Beredning af de barkeede Skind, ved hvilken Randers Handsker blev fremstillede. Men han satte sig hurtig ind i deres Tilberedningsmaade, og da Kellermann i 1819 forlod Landet og drog til Wien, overtog Mattat baade Garveriet og Handskefabriken. Begge fik under ham et betydeligt Opsving. Den livfulde og driftige Franskmand, der

ved Siden af sin tekniske Dygtighed og sin Kjendskab til de Methoder og Fremgangsmaader, som anvendtes i hans Hjemstavn, men som endnu ikke benyttedes her, ogsaa besad det hos hans Landsmænd saa hyppige Forretningstalent, udvidede Virksomheden betydelig. Han nøjedes ikke blot med at fremstille de barkgarvede Skind, som anvendtes til Randers Handsker, men han etablerede ogsaa et betydeligt Hvidgarveri og søgte dertil Assistance ved at indkalde franske Arbejdere. Den ældre *Peronard* var saaledes en Tid lang en af hans væsentligste Medhjælpere. Mattats Hvidgarveri fik et saa betydeligt Omfang, at han endog blev Leverandør af disse Skind til sine Kolleger, og særlig forsynede han de københavnske Handskemagere med dem. Men det lykkedes ham ogsaa at udvide sin Afsætning af dem til Udlandet, særlig til England. I Begyndelsen af Trediverne udførte han saaledes omtrent 15,000 Stkr. hvidgarvede Skind aarlig til dette Land. Samtidig dermed tog ogsaa hans Handskemageri et tilsvarende Opsving. Det var nok de Randers Handsker, som gav Forretningen dens Navn i Ind- og Udland, men i Virkeligheden omfattede Fabriken ogsaa Tilvirkningen af alle andre Arter Handsker, og ligesom Mattat i Garveriet ved indkaldte franske Arbejdere søgte at faae de nyeste og bedste Methoder indførte der, saaledes gjorde han det Samme for Handskefabrikens Vedkommende, ved at indforskrive dygtige Arbejdere til den fra sin Hjemstavn. De franske Arbejdere besad en Færdighed i Skindenes Dolering og Tilskæring, som ialfald den Gang ikke fandtes hos de danske Arbejdere, og de saaledes indførte Fremskridt saavel i Skindenes som i Handskernes Fremstilling skaffede snart Mattats Handsker et Ry, som forplantede sig først til Hovedstaden og

senere ogsaa til Udlandet. Han etablerede derfor et Udsalg af sine Handsker i Kjøbenhavn, og som et Vidnesbyrd om det Navn, de havde der, kan det anføres, at de endog blev Gjenstand for Eftergjørelse. Senere skaffede Mattat sig ogsaa Afsætning for sine Handsker til Rusland, Tyskland, ja endog til Frankrig.

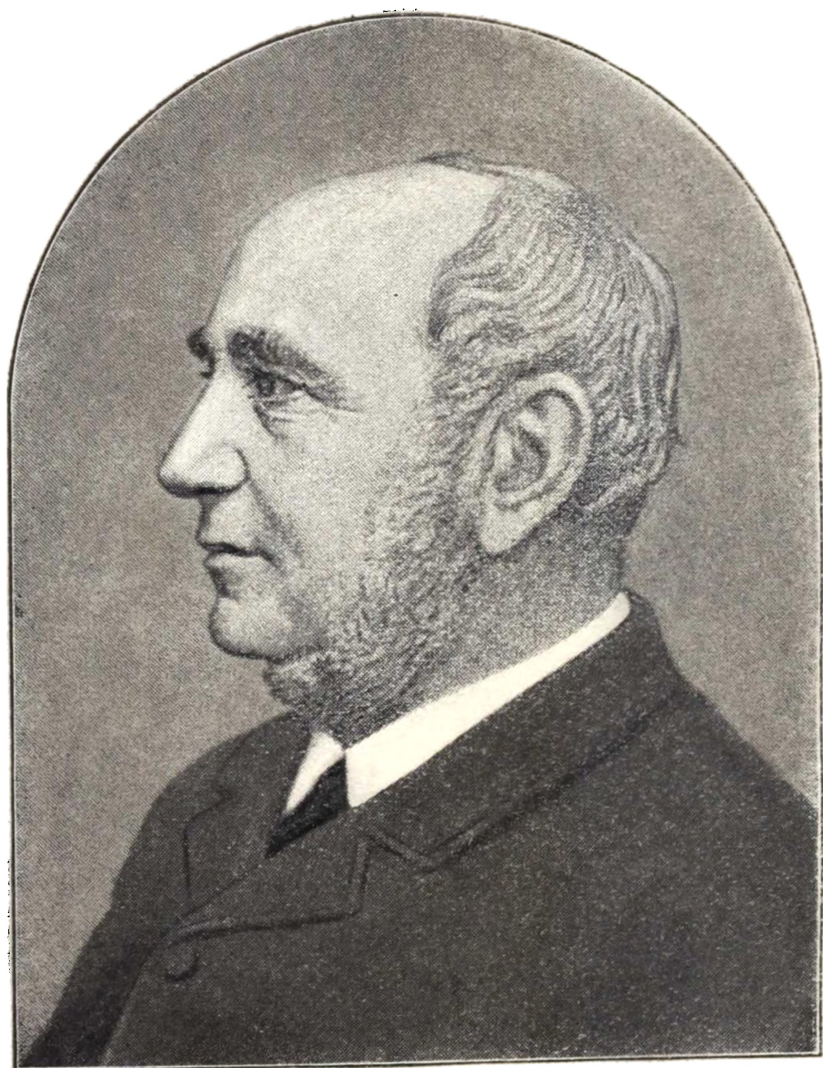
Randers Handsker kom igjen til Ære og Værdighed ved Mattat, men til Gjengjæld støttede de ogsaa hans Forretning og hjalp indirekte til, at han fandt Afsætning for sine andre Frembringelser: Skind som Handsker. Og den Industri, som han havde gjort Randers til Hovedsæde for, kom paa mere end een Maade Byen til Gode. Først og fremmest skaffede den en Mængde Kvinder Sysselsættelse som Handskesyersker; selv Damerne i Byens bedrestillede Familier, der i Begyndelsen havde holdt sig fornemt tilbage fra denne Beskjæftigelse, droges efterhaanden med ind i den og syede for Mattat, medens samtidig Fattigvæsenet i Randers oprettede en Skole, hvori fattige Pigebørn blev oplærte i Handskesyning under Vejledning af en af Mattats Arbejdere. Men dette forslog ikke, og Mattat maatte se sig om efter Syersker ogsaa andetsteds. Baade i Aalborg og i Aarhus sysselsatte han saadanne, men sin betydeligste Koloni af Syersker udenfor Randers havde han dog i Hernhutternes Søstrehus i Christiansfeld, hvor han til Tider beskjæftigede indtil 60 Syersker, og hvor han holdt Udsalg af sine Handsker.

Saa omfattende en Virksomhed udfoldede altsaa denne enkelte Mand. Han pustede nyt Liv i den hensygnende jydsk Handsketilvirkning, han gjengav Randers Handsker deres gamle Ry, og han ydede Beskjæftigelse i stor Udstrækning til en Mængde Mennesker. Fra den beskedne Stue i Ejendommen

paa Vestregrave, hvortil han havde henflyttet Virksomheden, og som staaer i en saa mærkelig Modsætning til Nutidens elegante Butiker og store Lagerlokaler, udgik en af de betydeligste industrielle Exportvirksomheder, som dengang fandtes i Danmark.

I 1848, to Aar før sin Død, overdrog Mattat sin Virksomhed til to af sine Sønner, der fortsatte den under det endnu bestaaende Firma „Mattats Sønner“. De delte Arbejdet imellem sig, saaledes at den ene af dem, *Carl Mattat*, styrede Garveriet, medens den anden, *Prosper Mattat*, overtog Handskefabriken. Krigsaarene, i hvilke de begyndte deres selvstændige Virksomhed, vare en god Tid for Forretningen, og deres gamle Fader fulgte med usvækket Interesse denne og skaffede endog Sønnerne under et Besøg i Frankrig han første Handske-Tilskæremaskine, der kom her til Landet. I 1887 efter Carl Mattats Død traadte ogsaa den anden Broder ud af Forretningen, der nu fortsættes af den Førstnævntes Søn. Slægtens Grundlægger var, kort efter at han havde trukket sig tilbage, flyttet til Kjøbenhavn, hvor han havde besluttet at tilbringe sin Alderdom. I 1852 foretog han den ovennævnte Rejse til Frankrig for at besøge sine Slægtninge i Grenoble, men paa Hjemrejsen blev han syg, og kort efter sin Tilbagekomst døde han i Kjøbenhavn den 2den Maj 1852 i en Alder af lidt over 61 Aar.

MORITZ GOLDSCHMIDT.

Det er en fattig Naalemager fra Vordingborg, *Moritz Goldschmidt*, der er Stifteren af Crome & Goldschmidts nu over hele Danmark bekjendte Fabriker, beliggende i Horsens og Ribe. Og det er ikke gaaet her som ellers saa ofte i lignende Tilfælde, at han kun har havt Ideen til Foretagendet og har ført denne frem, men ikke har kunnet gjøre den levedygtig, saa at der hertil krævedes andre og anderledes udrustede Kræfter end den ideerige Opfinder. Goldschmidt har ikke blot sat dette Foretagende i Verden; han var ogsaa væsentlig den, der arbejdede det frem gjennem mange og store Vanskeligheder, og selv dets nuværende, omfattende Udvikling, hvorunder det er overgaaet til et Aktieselskab med en betydelig Kapital, og hvorefter det udgjør et anseligt Fabrikskomplex beliggende dels i Horsens og dels i Ribe og er organiseret med en Række Udsalgssteder rundt om i danske Kjøbstæder, har han været med til at skabe og ordne, saaledes at hans myndige Haand blev en væsentlig styrende Faktor i denne Foretagendets betydelige Udvikling. Det er sjældent at finde saa mange Egenskaber forenede hos en enkelt Mand som de, der udkræves til at gennemføre, hvad her er nævnt, og det var da ogsaa en mærkelig Personlighed, der blev dette

Foretagendes egentlige Bærer. I dets Udvikling have hans personlige Egenskaber, Fortrin som Fejl, spillet en væsentlig Rolle.

Hvis Moritz Goldschmidt skulde have forklaret, efter hvilke Indskydelser han handlede i sit Liv, vilde han, ligesom sin berømte Broder, Digteren *M. A. Goldschmidt*, kunne have sagt: „Ved alle Lejligheder, hvor jeg skulde kæmpe, er jeg gaaet til Kampen med instinkt-mæssig Fordring paa at blive Numer Et.“ Dog — det stod vel næppe saa klart for ham som for den bedre uddannede og mere gennemreflekterede Broder, at der havde været en saadan bevægende Kraft i hans Liv, som den her nævnte; han gik, udrustet med langt færre Kundskaber, men næppe med en mindre naturlig Begavelse end Broderen, til sit Livs Gjerning og til de Kampe, der ogsaa forestod ham, for at han kunde naa til sit Livs Resultat. Han medbragte dertil særegne Betingelser, som han tildels havde taget i Arv efter den mærkelige, i Slutningen af det 17de Aarhundrede her i Landet indvandrede jødiske Slægt, som han tilhørte. Urolige og livlige Hoveder synes der at have været ikke faa af i Familien, og i saa Henseende lod de to her nævnte Brødre Intet tilbage at ønske. Særlig Begavelse i Retning af Opfindsomhed har der sikkert ogsaa været tilstede, og det er maaske denne, der gav sig Udslag i det mekaniske Talent, man tidlig iagttog hos Moritz Goldschmidt — han var født i Vordingborg den 26de Oktober 181~~9~~¹⁷ — og som foranledigede, at han blev sat i Naalemagerlære. Medens den yngre Broder, *M. A. Goldschmidt*, synes efter Faderen at have taget dennes Følelsesliv i Arv, kunde man maaske henføre Moritz Goldschmidts Karakter til Bedstemoderen, der skildres som „en sejt, detemineret lille Kone“, Egenskaber,

som ogsaa han besad, og som kom ham til god Nytte under Gjennemførelsen af hans store Foretagende.

Foreløbig Kævde den unge Naalemagersvend dog ingen Anelse om, hvilken betydelig Opgave Livet engang skulde byde ham. Han fik en forøvrigt temmelig tarvelig Skoleundervisning i Næstved, hvortil Faderen var flyttet i 1833. Hans tidlig udviklede mekaniske Talent, der lagde sig for Dagen i Udførelsen af Naalemagerarbejder, bragte den altid med Projekter beskæftigede Fader paa den Tanke i Forening med Sønnen at anlægge en lille Fabrik, men der blev næppe Noget heraf. Moritz Goldschmidt tilendebragte sin Naalemagerlære og drog derpaa til Udlandet. Meget ung kom han til Pinneberg, hvor han etablerede sig ganske beskedent som Naalemager og Possementmager. Han var endnu et godt Stykke borte fra den store Fabrik.

Det var Krigens Udbrud i 1848, der greb ind i hans Liv som i saa mange Andres. For Goldschmidt blev Forandringen af Betydning baade i ydre og i indre Henseende. Den medførte, at han ikke længere befandt sig vel i Pinneberg, og han flyttede da til Horsens, hvor han ved Hestedams-Allee etablerede en lille Forretning af samme Art som den, han havde drevet i Holsten. Foretagendet var saa beskedent som vel muligt. Goldschmidt selv og en Dreng eller Svend dreiede Hjulet, ved hvis Hjælp han spandt sine Possementmagerartikler. Men medens han saaledes arbejdede, gjærede det i hans Hjerne, og hans Tanker vare ofte langt fra hans Arbejde og foer videre ud. Anledningen til hans Optagethed og Spekulationer var en Udtalelse, han havde hørt i en tysk Familie, før han forlod Holsten.

Der slumrede hos Moritz Goldschmidt paa Bunden af hans Sjæl ligesom hos Broderen en stærk dansk

Nationalitetsfølelse. Man husker, at M. A. Goldschmidt i Begyndelsen af Tredserne var dragen til Udlandet, halvvejs i den Tanke at expatriere sig. Da mødte han en Dag i 1862 i London det danske Arbejdertog, der var kommet med „Hekla“ til den engelske Hovedstad for at besøge den store Verdensudstilling, og det danske Flag, som Toget førte med sig, kaldte atter Følelsen for Fædrelandet frem i ham og bragte ham til at vende hjem. Hos Broderen foranledigede Krigens Udbrud en lignende Paavirkning. Han kunde maaske alle sine Levedage være bleven boende i Pinneberg eller et andet Sted i Udlandet, og ogsaa der vilde han da formodentlig have mødt den Chance, som Dygtigheden i Reglen træffer sammen med. Nu hændte det, at han i en tysk Familie hørte nedsættende og ringeagtende Ytringer om de Danske, om deres Mangel paa Foretagsomhed og Forretningsaand, og dette kaldte hos ham den nationale Følelse tillive. Han protesterede paa sin ivrige og energiske Maade og erklærede, at han skulde bevise det Modsatte. Det vantro Smil, hvormed hans Forsikringer blev modtagne, gjorde ham kun desto mere opsat paa at gennemføre sit Forsæt.

Det var disse Tanker, der opfyldte ham, medens han arbejdede i sit lille Værksted i Horsens. Og efterhaanden fik de Form. Han udvidede sin Forretning, og med sit skarpe Forretningsblik opdagede han snart, at han kunde forskaffe sig billig Arbejdskraft i det derværende Tugthus, hvis Fanger det faldt vanskeligt at sysselsætte. Goldschmidt lejede da en lille Del af Arbejdskraften i Fængslet, idet han oprettede en Afdeling af sin Fabrik der, i hvilken han beskæftigede en halv Snes Fanger; han associerede sig med *Crome*, der havde været Bestyrer af den Bønnelyckeske Tobaks-

fabrik i Horsens, og som tilførte den udvidede Virksomhed sin Forretningsdygtighed og sit Kjendskab til Bogholderi og Regnskabsvæsen, og Alt syntes at tyde paa en rolig og jevn, om end ikke storartet Udvikling, da Chancen uventet meldte sig.

Det var nemlig stadig vanskeligt at sysselsætte Fangerne i Tugthuset. Man beskæftigede dem med Arbejder af den mest forskjellige Art. Der blev drevet Snedkeri, Skomageri, Væveri m. M., men Tilstanden var ingeniende tilfredsstillende, og i 1859 blev der da nedsat en Kommission med *F. A. Tscherning* som Formand, der skulde undersøge Forholdene og fremkomme med Forslag til en ny Ordning.

Kommissionen indtraf til Horsens og gav sig til at inspicere Tugthuset, men medens den Tilstand, den forefandt der, .tidt nok gav Tscherning Anledning til at ryste paa Hovedet, var dette ikke Tilfældet, da han besaa den Afdeling, hvor de af Crome & Goldschmidt beskæftigede Fanger arbejdede. Da Inspektionen var endt, forlangte Tscherning at tale med Goldschmidt. Denne havde et lille Kontor og Lager etsteds i Bygningen; til dette blev Kommissionens Medlemmer førte og fandt her den nævnte Ejer af Firmaet, hvem Tscherning derefter paa den ham ejendommelige, kortfattede Maade uden videre Indledning spurgte, om han ikke kunde have Lyst til at forpagte hele Arbejdskraften i Tugthuset. Da Goldschmidt, hvem dette Spørgsmaal kom meget overraskende, næsten noget overvældende, kort og godt svarede Nej, dertil følte han slet ingen Lyst, fortsatte Tscherning i en opmuntrende Tone: At han jo kunde tænke over det. Dertil erklærede Goldschmidt imidlertid, at han ikke fandt nogen Anledning, og paa Tschernings Spørgsmaal: Hvorfor? svarede han atter aldeles ufor-

beholdent: Fordi han ikke havde de fornødne Midler dertil. Han er rimeligvis bleven yderligere overrasket, da Tscherning hertil erklærede, at saa kunde han jo faa Penge af Statskassen, og bad ham love, at han vilde tænke nøjere over Tilbudet. Noget stærkt Indtryk gjorde det Hele ikke paa Goldschmidt. Han ansaa nærmest Sagen for en Ide, som Tscherning pludselig havde faaet, og som han ligesaa hurtig atter vilde glemme.

Saaledes forholdt det sig imidlertid ikke. Der gik ganske vist mange Ideer mellem Aar og Dag gennem Tschernings Hoved, men denne havde nu fæstet Rod i det, og han lod idelig tilflyde Goldschmidt Opfordringer om at udarbejde en Plan til Overtagelse af Tugthusets Arbejdskraft. Saa begyndte denne da derpaa og udarbejdede med sin Kompagnons Bistand et Forslag om Anlægget af et Væveri i Tugthuset, hvorefter der til Anskaffelsen af Maskiner, til Fabrikationen osv. vilde udkræves et Tilskud af 100,000 Kr. fra Statens Side. Maaske havde Forslagsstilleren troet, at Summens Størrelse vilde forskrække Tscherning, men det var ikke Tilfældet. Denne erklærede, at det var godt, og lovede at bringe Forslaget for Rigsdagen, hvormed han øjensynlig ansaa den Sag for afgjort.

Næppe var det imidlertid rygtedes, at Crome og Goldschmidt havde gjort Tilbud om at overtage Arbejdskraften i Tugthuset og tilmed skulde have en betydelig Hjælp af Staten hertil, før der rejste sig en sand Storm imod dem. Ikke blot Væverne og Possementmagerne, hvis Interesser man nærmest skulde tro vare truede, optraadte imod dem. Det var nær sagt alle Fag, fordi Ingen kunde tro, at de vilde indskrænke sig alene til de nævnte Brancher, naar de skulde beskæftige en saa stor Arbejdsstyrke. Naar

de kunde raade baade over billig Arbejdskraft og over Statens Penge — mente man — vilde den nødvendige Følge deraf blive, at de maatte ødelægge alle selvstændige Haandværkere. Harmen fandt sit Udtryk i en Adresse, der, forsynet med 4000 Underkrifter, blev indgiven til Rigsdagen, og hvori man paa det Bestemtteste protesterede mod Foretagendet.

Det var ikke behagelige Tider for Forslagsstillerne i Horsens. I deres Nød søgte de til Tscherning som den, der dog egentlig havde givet Anledningen til alle de Gjenvordigheder, som de nu vare Gjenstand for. Tscherning vilde aldeles ikke høre tale om nogen Opgivelse af Sagen, hvorpaa de to Forslagsstillere saa smaat slog. Som man kunde vente af ham, brød han sig aldeles ikke om al den Opposition, der var fremkommen, og med den Trøst, at han nok skulde tage sig af Sagen, rejste Forslagsstillerne hjem. Tscherning holdt, hvad han havde lovet. Da Sagen kom for i Rigsdagen, blev Forslaget og Bevillingen accepteret med alle Stemmer mod 2.

I dette Tilfælde var det imidlertid ikke blot det første Skridt, som kostede. Da nemlig Kontrakten skulde udarbejdes og Pengene udbetales Crome & Goldschmidt, forlangte Finansministeren, som naturligt var, visse Garantier for, at Statskassen ikke skulde miste sine Penge, hvis det gik galt. Det var jo et betydeligt Beløb, som det drejede sig om. Det saae næsten ud, som om Sagen skulde strande herpaa. Det lykkedes dog Ophavsmændene til Planen at samle sex Mænd, der vare istand til at optræde som Garanter, og med disse havde de et Møde i Kjøbenhavn. Der taltes i Dage, der taltes i tre. Da den Tid var omme, viste det sig imidlertid, at Garanterne vare blevne

bange og ikke turde inklade sig paa Sagen. Men havde Forslagsstillerne i Tscherning fundet den Mand, som ikke lod sig afskrække af den offentlige Opposition; saa havde Tscherning til Gjengjæld i Goldschmidt fundet den rette Mand til med Karakterfasthed og sejt Udholdenhed at føre et Foretagende igjennem, som han havde sat sig fast i Hovedet. Det blev Goldschmidt, der ved sine personlige Egenskaber gennemførte Foretagendet denne Gang som under saa mange af de følgende Vanskeligheder. Det lykkedes tilsidst at skaffe en Garanti for ca. 25,000 Rdl., og dermed begyndte Virksomheden.

Den 1ste Juli 1860 tog denne sin Begyndelse med et Par Hundrede af de ca. 400 Fanger, der dengang fandtes i Tugthuset. Man havde begyndt med at anskaffe nogle af de Væve, der vare blevne solgte efter den store Salomonsenske Fabriks Nedlæggelse i Kjøbenhavn, men endnu var der hverken Tale om Dampkraft eller om de forbedrede Maskiner og Redskaber, som alt dengang anvendtes i Udlandets Maskinvæverier. Da det første Aar var gaaet, og man gjorde Status op, var Resultatet alt Andet end glædeligt. Der var en Underbalance paa 6000 Kr. Ganske naturlig fremstillede det Spørgsmaal sig, om det ikke var rigtigst at opgive det Hele og helst tage det første Tab. Men det laa særlig ikke for Goldschmidts Karakter at lade sig bøje saa let. Han og hans Kompagnon blev enige om at forsøge et Aar endnu. Det viste sig da, at man i det andet Driftsaar havde havt en Fortjeneste af 4000 Kr. Det gav nyt Mod, og Goldschmidt fordoblede sin Energi.

Det kunde ogsaa behøves. Han og hans Kompagnon fik Brug for al deres Mod og Tillid til Foretagendet. Thi kort efter udbrod Krigen i 1864, og

med den standsede snart al Forretning i Jylland. Mangt et andet begyndende og stort anlagt Foretagende kunde under disse Forhold være blevet ruineret, eller dets Ophavsmænd kunde have tabt Lysten. Goldschmidt havde tvertimod den modsatte Karakter. Der var i ham Noget af den Energi, som netop søger sin Lyst og Tilfredsstillelse i at arbejde sig op mod Strømmen, og næppe var Krigen forbi, før han rykkede frem med nye og store Planer.

Det var nemlig efterhaanden gaaet op for Ihænderhaverne af Firmaet, at Arbejdskraften i Tugthuset paa Grund af Forholdene ikke i alle Tilfælde kunde tage Konkurrencen op med den frie Arbejdskraft, naar der skulde være Tale om en videre Udvikling af Fabrikationen. Dertil vilde der behøves en selvstændig Fabrik med frie Arbejdere, hvor vanskeligt det end kunde være under de daværende Forhold at faa saadanne samlede. Men man lod sig ikke afskrække. Og i 1865 lagdes da den første Grund til det betydelige Komplex af Fabriksbygninger, der nu ligger tæt ved Horsens, tilvenstre for Jernbanen, naar man ad denne kommer Nord fra, og som, gjentagne Gange afbrændt, stadig er blevet opført paany og udvidet.

Og da Foretagendet først ret var kommet i Gang, voxede det hurtigt. I 1874 gav man det en mere storslaet Karakter; man vilde nu for Alvor tage Konkurrencen op med Udlandet og omdannede det derfor til et Aktieselskab med en Kapital af 800,000 Kr. Goldschmidt og Crome traadte ind i Bestyrelsen, og den Førstnævnte vedblev at være den ledende Mand. En stor Triumf fejrede han, da det hamborgske Firma, der havde anlagt Textilfabriken i Ribe, henvendte sig til ham og tilbød at overdrage Aktieselskabet deres Anlæg, som ikke betalte sig. Han havde dog altsaa

viist Tyskerne, at der i Danmark fandtes Foretagelses-aand og Forretningsdygtighed. Efter lange Forhandlinger fandt Overdragelsen Sted i 1881. Aktieselskabet fordoblede i den Anledning sin Kapital og antog Titelen „Crome & Goldschmidts textile Fabriker i Horsens og Ribe“. Det blev en Række alvorlige Arbejdsaar, som nu fulgte efter for Goldschmidt. Fabrikerne i Ribe reorganiseredes, Virksomheden i Horsens, saavel paa Straffeanstalten som i Fabrikerne, udvikledes og udvidedes, Udsalgssteder rundt om i Landet oprettedes, og samtidig maatte der paa mange Punkter kæmpes mod Konkurrence og Modstand. Goldschmidt, der imidlertid havde taget Bolig i Kjøbenhavn, var den ledende Aand heri, og skjönt det i Begyndelsen syntes, som om Heldet ikke vilde følge ham, lykkedes det ham dog at gennemføre det store Foretagende og se det i fuld Blomstring. I 1885 havde Fabrikerne 25 Udsalgssteder rundt om i Landet, beskæftigede over 1000 Arbejdere af forskjellig Alder og begge Kjøen, anvendte desuden Dampmaskiner paa ialt 300 HK og tilvirkede ca. 3 Mill. Alen Tøj om Aaret. Goldschmidt havde naaet det Resultat, han havde tilstræbt, og da han døde den 11te Maj 1888, kunde det med Rette siges, at han havde holdt det Løfte, han aflagde i Krigsaaret.

JOHAN CHRISTIAN BJØRN.

I den Virksomhed, Nutiden udfolder for gjennem frivillige Sammenslutninger af Haandværkere at skabe en kraftig Organisation af disse, har Jylland indtaget en fremtrædende Plads. Medens de lokale Haandværker- og Industriforeninger ere opstaaede rundt om i Landet med Hovedstaden som Forbillede, have de faglige Sammenslutninger, de saakaldte „Centralforeninger“, taget deres Begyndelse i Jylland, og denne Landsdel har i særlig Grad været den Jordbund, i hvilken de ere voxede op. I den har man ogsaa først med Held gennemført Tanken om en almindelig Sammenslutning af alle de Foreninger her i Landet, som virke i Haandværkets og Industriens Tjeneste. Randers Haandværkerforening har i denne Bevægelse indtaget en fremragende Plads, og dens mangeaarige Formand, Garvermester *Johan Chr. Bjørn*, en dygtig og brav Haandværker af den ældre Skole, har baaret en Del af denne Udvikling paa sine brede Skuldre.

Forud for Tanken om en saadan Sammenslutning mellem Landets mange Haandværker- og Industriforeninger, om et Centrum for dem, et Brændpunkt, hvori alle de enkelte Bestræbelser kunde samles, ligger imidlertid Organisationen af de enkelte Foreninger. Først maatte disse rundt om i Landet voxe sig stærke, og

hver Forening for sig maatte suge Kraft og Næring af den Jordbud, hvori den groede. Før man kunde tænke paa at løse fælles Opgaver og paa at danne en Centralforening, der kunde optræde med en saadan Myndighed, at den blev det samlede Udtryk for de enkelte Foreninger og dermed for hele Landets Haandværkerstand, maatte der gjøres et betydeligt Arbejde i de lokale Foreninger, og dygtige Haandværkere maatte som ledende Mænd i disse lægge Ryg til for at udføre denne Gjerning. Vel gik det til en Begyndelse kun langsomt frem med denne Foreningsdannelse, men efterhaanden voxede den sig dog stærk, og der er blevet udført en dygtig og betydningsfuld Gjerning af Mænd rundt om i Landet i disse Bestræbelsers Tjeneste. Naar vi komme til Randers Haandværkerforening, ville vi der atter møde Bjørn som en af dem, der her stod i første Linie i Varetagelsen af de lokale Opgaver og derigjennem ogsaa modnedes til Deltagelsen i det store Fællesarbejde for Haandværkerne Sammenhold og Udvikling.

Begyndelsen til det nuværende omfattende Foreningsliv kan føres tilbage til de Kampe, der gik forud for Næringslovens Indførelse. „Industriforeningen i Kjøbenhavn“ blev stiftet den 12te Juli 1838, og den satte tidlig Næringsfriheden paa sit Program. Men det varede ikke længe, saa forsøgte ogsaa Foreningsdannelsen fra den modsatte Side som et Middel til at bekæmpe Frihedsideernes altfor stærke Fremvæxt og til at bevare ialfald en Del af de gamle Lavs gode Egenskaber. „Roskilde Borger- og Haandværkerforening“, der er den ældste af denne Art Foreninger her i Landet, blev stiftet i Oktober 1840 -- Stiftelsesdagen kjendes nu ikke mere — og kort efter, den 20de November s. A., oprettedes den Forening, der

blev den egentlige Leder af Bevægelsen mod Næringsfrihedens Indførelse: „Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn“. Det var den kgl. Resolution af 3die April 1840, der opfordrede Kjøbenhavns Kommunalbestyrelse til at nedsætte en Komité for at undersøge Stadens Lavs- og Korporationsvæsen, som gav Anledning til denne Forenings Dannelselse.

I Begyndelsen gik det dog kun smaat fremad med Oprettelsen af lignende Foreninger. Først fire Aar efter, den 25de Marts 1844, stiftedes den næste Forening: „Hobro Borgerforening“. Derpaa er der et Spring til 1847, da „Kjøge Borger- og Haandværkerforening“ blev oprettet den 24de Januar, og blandt de Efterfølgere, som man kort efter træffer, findes ogsaa „Randers Haandværkerforening“, som kom til Verden den 25de Oktober 1848.

Det er først, naar man naaer Halvtredserne, da Situationen blev mere og mere kritisk og Kampen for og imod Næringsfrihedens Indførelse tilspidsedes mere og mere, at Foreningerne begyndte at voxe til et nogenlunde anseligt Tal. Men det er dog især efter at Næringsloven af 29de December 1857 var traadt i Kraft i 1862, og særlig efter at Indenrigsministeren ved et Cirkulære af 24de Januar s. A. havde opfordret til Dannelsen af frie, alle en Bys Haandværkere omfattende Foreninger, at Bevægelsen fik rigtig Fart. Man finder et Vidnesbyrd derom i den Omstændighed, at der i 1862 oprettedes mindst 11 Haandværkerforeninger i de danske Provinser. Hvor stærkt Bevægelsen derefter er gaaet fremad, kan skjønnes deraf, at da man i 1879 gjorde Begyndelsen til en Sammenslutning mellem alle disse Foreninger, kunde der allerede rettes en Henvendelse til 81 saadanne. Og tyve Aar efter, da Sammenslutningen opgjorde sin Status,

talte den 126 Foreninger, hvoraf 15 i Kjøbenhavn, 54 i Østifterne og 57 i Jylland, og største Delen af disse Foreninger var egentlige Haandværker- og Industriforeninger. Saa betydelig var Udviklingen gaaet frem, at ikke blot hver Kjøbstad i Landet efterhaanden havde faaet sin Forening af denne Art — undertiden endog to — men at der ogsaa rundt om paa Landet er blevet oprettet lignende Foreninger af Landhaandværkere.

Det blev væsentlig lokale Opgaver, om end af stor Betydning, de enkelte Haandværker- og Industriforeninger satte sig. Forsøgene paa en fælles Optræden imod Næringsloven, saaledes som de fandt et Udtryk i det store Haandværkermøde, som i Dagene den 25de, 26de og 28de Juli 1856 fandt Sted i Kjøbenhavn, og i den senere „Næringsstandsforening“, kunde ikke udrette Noget mod den Frihedsbevægelse, som gik gennem Nationen paa dette Omraade, og de enkelte Foreninger vendte da tilbage til deres Eget og søgte at virke for deres særlige Kreds. Maaske stod Opgaverne her i Begyndelsen ikke tydelige for dem, men det dagedes snart, og ved utrættelig Flid, ved sindigt og godt Arbejde og ved Sparsommelighed lykkedes det dem at løse disse.

Der begyndtes i Reglen ganske smaat med Oprettelsen af en Aftenundervisning for Lærlinge, og efterhaanden voxede denne sig saa stor og stærk, at den blev til en virkelig teknisk Skole, en af de talrige Undervisningsanstalter for Haandværkere, som nu findes hele Landet over, og hvoraf stedse flere og flere med Statens Bistand faa deres egne, smukke og hensigtsmæssige Hjem. Der vaagnede efterhaanden en Erkjendelse af, at der burde gjøres Noget for Standens gamle og trængende Medlemmer, og væsentlig ved Lotteriernes

Bistand rejstes der Tid efter anden i de forskjellige Byer en Række af gode Alderdomshjem, som det ved Spar-sommelighed og dygtig Administration lykkedes at gjøre gjældfri, saa at de efterhaanden fuldt ud kunde stilles til Disposition for deres egentlige Formaal. Og ligeledes opstod ogsaa hos Foreningerne selv Ønsket om at skabe dem et eget Hjem, der kunde være et hyggeligt Samlingssted for det stedse voxende Antal Medlemmer, og som kunde bære Vidnesbyrd om, hvad Stedets Haandværkerstand formaaede at udrette.

Maaske har Rækkefølgen ikke i alle Tilfælde været den samme. Men dette er ligegyldigt her, hvor der kun sees paa, hvad Virksomheden i de enkelte Haandværker- og Industriforeninger har udrettet. Og foruden de ydre synlige Tegn paa denne, der fremtræde i Foreningshjemmene, i de tekniske Skolebygninger og i Alderdomshjemmene, maa man ikke glemme den indre, dybere Virkning, der opnaaedes. Gjennem Foreningslivet og den dermed i Forbindelse staaende Virksomhed opdroges Haandværkerne; de modnedes til Hævdelsen af deres Stands Interesser, til Forstaaelsen af deres Stilling og Gjerning i Samfundet, og derigjennem til det Fællesarbejde, de skulle udføre til denne Stands Bevarelse og Fremgang. Og samtidig dermed udvikledes ogsaa gjennem Arbejdet i de enkelte Foreninger saadanne Mænd, der kunde blive Bærere af dette Fællesarbejde. Joh. Chr. Bjørn var en af disse. Gjennem den dygtige og frugtbringende Virksomhed, han udfoldede i Randers Haandværkerforening, aabnedes hans Blik for Betydningen af den faglige Sammenslutning og det store Fællesarbejde, og han blev en af de Mænd, som bare Sten dertil.

Bjørn hørte til en gammel Haandværkerslægt. Hans Bedstefader var Murermester i Kjøbenhavn, hans

Fader, *Søren Peter Bjørn*, lærte Skomageriet og nedsatte sig i 1809, dengang 21 Aar gammel, som Skomagermester i Randers. Han begyndte med et Par bare Hænder, men en dygtig og foretagsom Mand maa han have været; thi i 1824 fik han Privilegium som Læderfabrikant, og saa hurtig drev han sit Garveri op, at han sex Aar efter kunde opgive Skomageriet for udelukkende at være Garver. At han var en agtet og anset Mand, fremgaaer deraf, at hans Medborgere i 1831 valgte ham til Byens Kæmner, og at han i 1835 blev valgt til Borgerrepræsentant, en Stilling, han beklædte i 12 Aar. Han levede endnu i mange Aar efter, indtil han 81 Aar gammel døde i 1869.

Af hans 11 Børn var Joh. Chr. Bjørn den, det overtog Faderens Garveri. Han havde i 1841 etableret sig som Garver i Viborg og havde giftet sig der, men i 1846 flyttede han tilbage til Fødebyen for at blive Faderens Efterfølger. Hans Standsfæller lærte hurtig at sætte Pris paa den høje, muntre og livsglade Mand med det bestemte og sikre Væsen. Faa Aar efter, at han var kommen tilbage til Randers, lagde de allerede Beslag paa hans Arbejdskraft. Haandværkerforeningen i Randers vilde arrangere en lokal Udstilling, den første der i Byen, og i 1851 nedsatte den en Komité, der skulde forestaa Udstillingen, som var berammet til 1852. Bjørn fik Sæde i denne Komité, og man maa vel have været fornøjet med hans Virksomhed der, thi i 1856 blev han derpaa valgt ind i Foreningens Bestyrelse, og i 1864 blev han dens Formand. Det blev til en Begyndelse en urolig Virksomhed, han gik ind til; thi der herskede stærke Brydninger i Foreningen, og efter nogle Aars Forløb nedlagde Bjørn Formandsbestillingen, og den

øvrige Bestyrelse fulgte med ham. Men i 1870 blev han atter valgt til Foreningens Formand, og han beklædte derefter denne Stilling uafbrudt i 15 Aar, indtil han efter eget Ønske trak sig tilbage. Hans Virksomhed der satte sig blivende Spor.

Det Første, han tog fat paa, var at skabe et Alderdomshjem for gamle, trængende Haandværkere i Randers. En teknisk Skole bestod allerede i Byen siden 1805 og var ligesom den i Aalborg, der var oprettet Aaret forud, fremkaldt ved Paavirkning af de Massmannske Søndagsskoler i Kjøbenhavn. Derimod savnedes af de foran nævnte Opgaver en Stiftelse og en Bygning for Foreningen. Bjørn begyndte med den første af disse. Der blev nedsat en særlig Komité med den Opgave at rejse en saadan Bygning. Bjørn blev dens Kasserer, og i 1868 stod „Stiftelsen for gamle, trængende Haandværkere og Andre“ i Randers færdig. Dernæst gik man til at skaffe Foreningen selv et Hjem. Ogsaa her var Bjørn, i hvis Formandsperiode denne Opgave løstes, en af de virksomme Kræfter. Sex Aar efter, at Stiftelsen var bleven færdig, stod den store og smukke Foreningsbygning fuldført. Den 8de September 1876 indviedes den, og Dagen efter besøgte Kongen, som da netop var i Randers, den. Bjørn blev ved denne Lejlighed udnævnt til Ridder af Dannebrog, og at hans Kolleger i Foreningen delte den Anskuelse, at der tilkom ham en væsentlig Del af Æren for det tilvejebragte Resultat, fremgaaer deraf, at de overraskede ham ved at overrække ham hans Portræt og bede om hans Tilladelse til at maatte ophænge det i Foreningen som et Minde om den Mand, den skyldte saa Meget. Det hænger nu i Bestyrelsesværelset, omgivet af Portrætter af den

Kreds af Mænd, der har været Bjørns Medarbejdere og Efterfølgere.

Man skulde tro, at dette Arbejde i Foreningslivets Tjeneste maatte være tilstrækkeligt for en Mand, der havde en betydelig privat Gjerning ved Siden af at varetage. Men Bjørn fik alligevel Tid til ogsaa at besøge andre offentlige Hverv. I 16 Aar var han Medlem af Randers Byraad, og han havde Sæde i saa vigtige Udvalg som Bygningskommissionen og Fattigudvalget, og i 12 Aar beklædte han Posten som Næstformand i Byens Understøttelsesforening, for ikke at tale om, at han ogsaa havde Del i den Virksomhed, der udfoldedes af andre af Byens velgjørende Foreninger. Det var dog først og fremmest Haandværkerkernes Anliggender, paa hvilke han anvendte sine Kræfter, og deres Tillid til ham satte ham paa Pladsen som Næstformand for det i 1873 oprettede „Jyllands Varelotteri“, der havde sit Hovedsæde i Randers. Det var en Stilling, der sikkert har været af Betydning for hans Udvikling; ved den førtes hans Interesse for Haandværkersagen ud fra det lokale Spor, hvori den hidtil havde bevæget sig, og hans Blik aabnedes for de mere almene Opgaver. Industrielotterierne have været et vigtigt Gjennemgangsled til Fuldbgyrdelsen af Tanken om en alle Landets Haandværkere omfattende Fællesforening, og Bjørn blev en af de Mænd, der arbejdede med paa denne Opgaves Løsning.

Tanken om en saadan Sammenslutning kan følges forholdvis langt tilbage i Tiden, og det har sin Interesse at se, hvorledes den udviklede sig, inden den antog sin endelige og faste Form. Det første Forslag til den udgik fra Kjøbenhavn, idet Haandværkerforeningen der allerede i 1857 havde udarbejdet et „Forslag til en Forbindelse mellem samtlige Haandværker-

foreninger i Danmark“, og den 12te April 1858 blev „Næringsstandsforeningen“ dannet. Men saa kort efter Kampen og umiddelbart efter en Begivenhed, der af mange Haandværkere opfattedes som et Nederlag for deres Stand, lykkedes det ikke at gennemføre Sammenslutningen. Der maatte gaa nogen Tid, og Selvfølelsen maatte vækkes og styrkes gennem den lokale Foreningsbevægelse, før Tanken atter kunde vove sig frem.

Den næste Gang den fremsattes, kom Forslaget fra Provinserne. Industriforeningen i Nykjøbing paa Falster havde allerede i 1856 været virksom for at tilvejebringe en Sammenslutning mellem samtlige Haandværkerforeninger i Kjøbstæderne „for at virke til fælles Tarv med Hensyn til Bevarelsen af Lavenes Rettigheder“, og den havde faaet Haandværkerforeningen i Kjøbenhavn til at stille sig i Spidsen herfor. Forsøget mislykkedes, men den falsterske Forening lod sig ikke afskrække heraf. I 1867, ti Aar efter Næringslovens Udstedelse, og paa et Tidspunkt, hvor, som vi have seet, Haandværker- og Industriforeninger allerede i stort Tal vare dannede rundt om i Landet, udsendte den en Opfordring til disse Foreninger om at danne en Fællesforening, i hvilken Kjøbenhavn imidlertid ikke skulde være med. Forsøget lykkedes heller ikke dengang, men Foreningen i Nykjøbing paa Falster var ufortrøden, og den realiserede da delvis Tanken ved i 1869 at forsøge en Sammenslutning for Foreningerne i Lolland-Falsters Stift, som dog først traadte i Live i 1874. Et andet Forsøg var blevet gjort paa Fyen, hvor den i 1858 i Odense oprettede „Fyens Stifts Industriforening“ søgte at samle de fyenske Kjøbstæders Foreninger om sig, men dette lykkedes kun delvis, og i 1862 ophørte Forbindelsen. Ogsaa i Jylland gjordes

der et lignende Forsøg. „Den vestjydske Industriforening“ blev stiftet i Holstebro den 7de Maj 1871 af Delegerede for de samme Aar oprettede Industri- og Haandværkerforeninger i Skive, Lemvig, Varde, Ribe, Ringkjøbing og Holstebro, til hvilke endvidere sluttede sig den Aaret efter oprettede Fanø Industriforening.

Intet af disse Sammenslutningsforsøg blev dog af Varighed eller fik Betydning. Større Indflydelse fik derimod de forskjellige Sammenslutninger, der dannedes i Anledning af provinsielle Industrier, og det blev ogsaa dem, der kom til at bære den store Fællestanke frem. Det viste sig atter her, at de materielle Interesser ere et godt Bindeled og derved kunne blive af Betydning til at fremme ogsaa andre og større Interesser.

Der var efterhaanden i Kjøbenhavn voxet betydelige Varelotterier op: Sygehjemmets, Haandværkerforeningens, Idiotanstaltens og Kunstflids-Lotterierne, hvis Tilblivelse falder i Perioden fra 1856—60. De viste sig at være indbringende, og ganske naturlig ønskede man at faa lignende Lotterier i Provinserne. Man begyndte i Reglen amtsvis herpaa, men efterhaanden skete der større Sammenslutninger, og i 1871 opstod „Sjællands Varelotteri“, som derpaa i 1875 udvidedes til „Sjællands og Lollands-Falsters Varelotteri“, i 1870 kom „Nye fyenske Varelotteri“ og i 1873 „Jyllands Varelotteri“. Dette Sidste fik, som alt berørt, sit Hovedsæde i Randers; Adjunkt *Bischoff* blev dets højt fortjente Formand og Bjørn dets Næstformand.

I „Jyllands Varelotteri“ maa Udgangspunktet søges for de følgende Bestræbelser for en Sammenslutning. Det første Udtryk for, at Lotteriet vilde Andet og Mere end blot at sælge Lodsedler og bortspille Gevin-

ster, var Afholdelsen af den almindelige jydsk Industriudstilling i Sommeren 1876 i Aarhus, den første og hidtil den eneste i sin Slags. Ogsaa her tog Bjørn Del i Arbejdet.

Det blev en stor og vellykket Udstilling, der ikke blot fik Betydning som et Udtryk for, hvad Provinserne kunde frembringe, men ogsaa derved, at den samlede dens Haandværkere og gav disse Lejlighed til at udvexle Meninger med hverandre. Men samtidig dermed udgik der fra Hovedstaden en anden Bevægelse, som ved at krydses med den førstnævnte fik en indgribende Betydning. Endelig vare Haandværkerne begyndte at vaagne efter den Sløvhed, der havde grebet dem umiddelbart efter Næringslovens Indførelse. Vi have seet, hvad der var blevet gjort af lokalt Arbejde; nu meldte ogsaa Samfundsspørgsmaalene sig. „Foreningen til Lærlinges Uddannelse“ blev stiftet i 1874 for at tage et af de Spørgsmaal op, som de andre Foreninger hidtil havde ladet ligge: Spørgsmaalet om, hvad der kunde gøres for de Unges Opdragelse og Uddannelse under de forandrede Forhold, som Næringsfriheden havde skabt. Med rigtigt Blik for Opgavens Betydning besluttedes det strax, at Foreningen skulde omfatte hele Landet, og den valgte i Overensstemmelse dermed sit Navn: „Foreningen til Lærlinges Uddannelse i Haandværk og Industri for hele Landet“. Den lod Provinserne berejse for at vinde Medlemmer og stifte Filialer der, og i 1877 afholdt den et Møde i Odense for at drøfte Spørgsmaalene.

Foreningens Virksomhed fandt til en Begyndelse ikke rigtig Sympathi i Provinserne, og paa Mødet i Odense kom dette endog temmelig stærkt til Udtryk. Men man enedes dog om, at man det følgende Aar vilde samles til et nyt Møde i Aalborg og der prøve

paa at komme til en bedre Forstaaelse. Der blev Intet af dette Møde i Aalborg, men derimod fandt et andet saadant Sted samme Aar, og til det havde „Jyllands Varelotteri“ taget Initiativet. Formelt var det kun Lotteriets Delegerede fra de forskjellige jydsk Byer, som skulde samles i Aalborg for at drøfte Lotteriets Forhold, men ved de fra Randers udgaaede Bestræbelser fik Mødet en vidererækkende Karakter, saa at det kom til at beskjæftige sig med Spørgsmaalet om Haandværkernes Vilkaar. Samlingstanken var nu for Alvor rejst, Pressen begyndte at beskjæftige sig med den, og man stod ved Begyndelsen til dens Løsning.

Det var Randers Haandværkerforening, der, som nævnt, havde givet Stødet til, at Mødet i Aalborg kunde optage Haandværkerspørgsmaalet paa sit Program, og der blev ogsaa fra denne Forenings ledende Mænd: Bjørn og Bagermester *Herm. Stilling*, lagt et Lod af Betydning i Vægtskaalen for at opnaa, at Mødet skulde faa et tilfredsstillende Udfald. Den 7de Juli 1878, Dagen før Mødets Afholdelse, henvendte de to Nævnte sig med deres Navns Underskrift i en Artikel i „Jyllandsposten“ til „den danske Haandværkerstand“ og udtalte:

„Under den nuværende Partistrid og deraf følgende beklagelige Standsning i Udviklingen af vore Forhold tør man desværre vel ikke vente, at der foreløbig fra Regeringens eller Rigsdagens Side kan blive taget Hensyn til Haandværkerstandens berettigede Klager og Anmodninger, men der maa vel ogsaa her komme bedre Tider. Indtil da, lad os gjøre, hvad vi i Fællesskab formaa for at bidrage til at mildne det Tryk, der uimodsigelig paa flere Maader hviler over den danske Haandværkerstand: vi maa samle os, drøfte

vore Forhold og formulere vore Anker, og den Tid vil da ogsaa komme, at der paa rette Steder bliver taget Hensyn til, hvad der maatte fremkomme fra den danske Haandværkerstand.“

Med dette Program henvendte de nævnte Mænd sig til de Delegerede, som skulde samles i Aalborg, og bad dem „allerførst“ forsøge Oprettelsen af en „Central-Haandværker- og Industriforening“, der kunde optræde som „fælles Repræsentant og Organ for samtlige Foreninger i Jylland“, idet Oprettelsen af tilsvarende Foreninger for Sjællands og Fyens Vedkommende forudsattes. Men paa Mødet i Aalborg den 15de Juli 1878 gjorde man Skridtet helt ud og drøftede strax Tanken om Oprettelsen af „en almindelig dansk Industri- og Haandværkerforening“, og der blev nedsat et Udvalg, i hvilket selvfølgelig Bjørn fik Sæde, for at foretage de forberedende Skridt hertil. Og nu blev det Alvor. Der blev arbejdet hurtig, og allerede den 3die November 1878 blev et nyt Møde sammenkaldt i Horsens. Opfordringen om at sende Delegerede udgik nu til Foreningerne i hele Landet og altsaa ogsaa til de to store kjøbenhavnske Foreninger: Industriforeningen og Haandværkerforeningen, som hidtil havde staaet udenfor Forhandlingerne. Alt i Alt blev det henved 100 Haandværkerrepræsentanter, som den nævnte Dag samledes i Horsens.

Her lykkedes det da, om end ikke uden Kamp, at faa Fællesforeningen dannet. Om Ønskeligheden af en saadan var man fra alle Sider enig, og ligesaa fuldt havde man Forstaaelsen af, at den skulde varetage en Række for Haandværket vigtige Opgaver, af hvilke flere allerede vare blevne præciserede i den af de to Forslagsstillere fremsatte Opfordring. Kampen stod væsentlig mellem Kjøbenhavn og Provinserne.

Der blev fra Hovedstaden — eller rettere fra Industriforeningen der — forlangt, at denne skulde indtage en ledende og førende Plads i Spidsen for den nye Fællesforening, Noget, som man ikke mindst fra jydsk Side modsatte sig som krænkende for den provinsielle Selvstændighed og for den Landsdel, hvorfra Tanken om Sammenslutningen nu var bleven ført frem. Men gennem lange og undertiden skarpe Forhandlingér enedes man dog tilsidst om at give Industriforeningen i Kjøbenhavn den Stilling, den forlangte, og om at lægge Foreningens Tyngdepunkt i Hovedstaden. Her blev da ogsaa det egentlig konstituerende Møde holdt det følgende Aar den 16de til 19de Juli, her blev Lovene for Foreningen vedtagne, og her gav man denne dens endelige Navn: „Fællesrepræsentationen for dansk Industri og Haandværk“.

Med Tilfredshed kunde Bjørn se paa det Værk, til hvis Grundlæggelse han havde bidraget saa meget. Han troede fuldt og sikkert paa Samlingstankens Betydning for den danske Haandværkerstand, og kort forinden han begyndte paa Fællesrepræsentationens Oprettelse, havde han ogsaa paa et andet Omraade virket i samme Retning.

Atter i dette Tilfælde gik Jylland, og specielt Randers, i Spidsen. I denne By var i 1874 bleven oprettet „Nørrejydsk Bagerforening“ med *Herman Stilling* som Formand, den første Forening udenfor de bestaaende Efterkommere af Lavene, som søgte at samle alle et Fags Udøvere fra et større Omraade til fælles Virksomhed for Fagets og dets Dyrkeres Interesser. Dermed var Begyndelsen gjort til Oprettelsen af de saakaldte „Centralforeninger“, Sammenslutninger med den her anførte Opgave, og som enten ere blevne til paa den Maade, at der er dannet

specielle Foreninger for de enkelte Landsdele, hvilke atter have sluttet sig til hverandre i en hele Danmark omfattende Forening af Fagfæller, eller ved at man har begyndt med Oprettelsen af den almindelige Forening, omfattende hele Landet, og derpaa har ladet denne virke for Oprettelsen af provinsielle Kredsforeninger. Det var denne sidste Vej, som Bjørn gik, da han i 1877 foreslog Oprettelsen af „Garverforeningen i Danmark“ og den 23de September samlede sine Kolleger fra hele Landet til et forberedende Møde i Randers. Paa en Sammenkomst det følgende Aar i Vejle, den 16de Juni, blev Garverforeningen konstitueret og vedtog sine Love, og Bjørn blev dens første Formand.

Paa alle Foreningslivets Omraader har Bjørn saaledes arbejdet trofast og udholdende for den Stand, han tilhørte, og har bidraget til at føre den fremad. Erkjendelsen heraf udtaltes da ogsaa tydelig fra Foreningerne i den By, hvor han havde hjemme, da Sygdom og Alderen i 1885 nødte ham til at trække sig tilbage fra sine offentlige Hverv. Randers Haandværkerforening udnævnte ham til Æresmedlem og overrakte ham den 1ste Marts 1885 Diplomet som saadan, hvori det bad om Tilladelse til, at et Legat for trængende Haandværkere og deres Enker, som væsentlig ved Bjørns Initiativ var blevet oprettet af Overskudet fra „Jyllands Varelotteri“, fremtidig skulde kaldes „Garver Chr. Bjørns Mindelegat“. Haandværkerstiftelsens Bestyrelse, fra hvilken Bjørn samtidig trak sig tilbage, bragte ham i en Skrivelse af 31te Marts 1885 sin Tak for, hvad han havde udrettet for Stiftelsen, og mindede om, at ligesom han „i sin Tid var en af dem, der for den største Del bidrog til ved deres utrættelige Energi at bringe Stiftelsen til

Live, saa er det og fornemmelig ved Deres opofrende Arbejde og Omsorg for den, at dens økonomiske Status er bragt op til det tilfredsstillende Standpunkt, den alt har naaet“. Og da Bjørn faa Dage efter, at han havde modtaget den sidstnævnte Henvendelse, lukkede sine Øjne, den 7de April 1885, fremkaldte Budskabet om hans Død oprigtig Sorg og Deltagelse i Randers og ikke mindst blandt Byens Haandværkere. Under stor og almindelig Deltagelse blev han jordet Ugedagen efter sin Død, og Randers Haandværkerforening, der havde paataget sig hans Jordefærd, rejste ogsaa senere en Mindestøtte paa hans Grav.

Der staaer paa den:

„Vis mig din Tro af dine Gjerninger“.

og en mere passende Indskrift kan vel vanskelig tænkes. Bjørn troede paa den danske Haandværkerstands Fremtid, og han lagde dette for Dagen i Gjering. Som Andre bryde Vej for nye Virksomheder og nye Bedrifter, saaledes var han blandt de Første, der brød Vej for Haandværkets Fremtidsbaner. Staaende paa Skjellet mellem det Gamle og det Nye i Tiden, viste han ved den Virksomhed, han udfoldede i sin Bys Haandværkerforening, hvor godt han forstod, hvad der skulde gøres for at værne om de gamle Foreningsformer, og samtidig dermed havde han Blikket aabent for, hvad de nye Tider kræve af Sammenlutning og Organisation, og gjorde med Dygtighed sin Del af Arbejdet til deres Fremme.

ANE MARGRETHE BERLIN.

Det var Amerikas Opdagelse, der gjorde Tobakken bekjendt i Europa. Efter at den engang havde faaet Indpas der, bredte den sig trods Forbud og Modstand stedse mere og mere, indtil den blev det almindelige Nydelsesmiddel, vi Alle kjende, og Grundlaget for betydelige Industrier. Dens Historie i Danmark afspejler ganske dens Skæbne i det øvrige Europa.

Omtrent ved 1620 synes Tobakken at være bleven kjendt her i Landet, og den fik strax ved sin Fremkomst — som *Holberg* siger — „adskillige Anfægtere“. Til dem hørte den i Rostock fødte kongelige Livlæge *Simon Paulli*, der var Professor i Medicin ved Kjøbenhavns Universitet, og som baade i et dansk og et latinsk Skrift ivrede mod den. I Norge, hvor „Tobasdrikken“ — saaledes kaldtes Røgningen dengang — havde faaet Indpas endnu tidligere end i Danmark, og hvor man syntes hengiven til den i endnu større Udstrækning end hos os, blev Indførselen af Tobak forbudt af Christian den Fjerde ved en Forordning af 24de Juli 1632, under Trusel om Tobakkens Konfiskation og anden Straf. Men det hjalp ikke. Tobakken fandt ligesaa rivende Fremgang der som andetsteds. Allerede ved en Forordning af 8de Marts 1643 blev det norske

Forbud hævet, og nogle Aar iforvejen havde Christian den Fjerde i et Brev af 4de Januar 1640 til Corfitz Ulfeldt endog maattet give i den Grad Kjøb, at han lod ham vide, at „der vil tænkes itide paa Tobak til det norske Folk paa Flaaden, som næppe-ligen skal kunne uden det Tøi blive sunde; de tage det gjerne an istedetfor Frokosten“. Af Maaden, hvorpaa Tobakken her omtales, seer man, at den var Gjenstand for en vis Foragt, og denne Følelse holdt sig længe. Endnu ved Aar 1700 finder man i Moths Ordbog Tobaksrøgere omtalte som „de helvedis attoleribetiente“.

Havde Tobakken Modstandere og Uvenner, havde den imidlertid ogsaa mange Venner og varme Forsvarere. Som et Exempel paa, hvor hengiven man var til Nydelsen af den, fortæller *Friedenreich* i Christian den Femtes Krigshistorie, at under den svenske Krig tilbyttede de danske Forposter sig Tobak hos de svenske Forposter mod Brød, og om den udbredte Brug af Snustobak fortæller Holberg, at „adskillige have ligesaamange Tabacs-Daaser som Lomner, og seer man dem ikke saasnt at giemme een, førend de i en anden Lomme gribe efter en anden“. Ogsaa i Literaturen havde Tobakken sine begejstrede Venner og Lovprisere. *Andreas Bording* besang den: „O, ædle Væxt, Tobak, o, Urters Kejserinde“, og Holberg fortæller i sine Epistler, at „vi have paa Dansk et Vers til Tabacs Berømmelse, som er et Mesterstykke udi den danske Poesi“. Han sigter derved til den taa-singske Præst *Niels Lacoppidan*, der skrev: „Tabacks Berømmelse imod nogle kræsne og svimmel-hovede Foragtere, stillet til alle ædrue Tabacks-Smøgeres Forlystning (dog icke dens umaadelige Misbrug af nogen Forsvar) og til Trycken Nylig Lagt op“. Digtet, der

udkom i 1714, blev udgivet paa „Tabacks-Spindernes Bekostning“.

Allerede dengang fandtes der altsaa en Tobaksindustri her i Landet. Det første „tuback Spinderwerch“ i Kjøbenhavn fik *Markus Selbe* 10 Aars Eneret paa i 1665. I Provinserne varede det derimod længe, før der blev Tale om Anlægget af Tobaksfabriker. Som i andre Industrigrene saaledes var det ogsaa i denne forbudt at oprette Fabriker udenfor Hovedstaden, og først ved Forordningen af 23de Marts 1778 hævedes dette Forbud. Men forud herfor var der gaaet en Begivenhed, der skulde give Anledning til en stor og betydelig jydsk Tobaksindustri Opkomst. Det var, da det i 1720 tillodes Brandenburgere, som vare flyttede hertil paa Grund af Krigen i deres Fædreland, at nedsætte sig i Fredericia. De vare de Første, som begyndte paa Tobaksplantninger ved denne By, og i adskillige Generationer fortsatte deres Efterkomere denne.

Tobaksavlens ved Fredericia maatte ganske naturlig fremkalde Anlægget af Fabriker i denne By, og allerede Aaret efter, at det ovennævnte Forbud var ophævet, opstod den første Fabrik der, hvilken tillige blev den første jydsk Tobaksfabrik. Dens Grundlægger var Justitsraad og Borgmester *Bruun*, Faderen til den *Bertel Bruun*, der omtales andetsteds i denne Bog som Grundlægger af Klædefabriken „*Bruunshaab*“ ved Viborg, men som, førend han indlod sig paa dette Foretagende, fortsatte Faderens Tobaksfabrik i Fredericia. Han skriver om denne første jydsk Tobaksfabrik, at den gjorde „god Lykke fornemmelig i de første Aar“. Den tilvirkede da Kardustobak saagodt-som udelukkende af indenlandske Blade, og dette Produkt „fandt begjærlig Afsætning ikke alene her i

Jylland, men fornemmelig i Sjælland og de øvrige Øer“. Senere krævede Smagen imidlertid en stedse forøget Tilsætning af amerikanske og hollandske Tobakker, saa at disse efterhaanden kom til at udgjøre Hovedmængden, medens de danske Tobaksblade kun for en ringe Del indgik i S sammensætningen, hvilken Forandring Bruun tilskriver „unægtelig de lavere Klassers tiltagne Velstand og Yppighed, som nu ikke nøjes med den ringere Sort, de forhen tog tiltakke med“.

Tobaksavlens ved Fredericia fik dog aldrig stor Betydning for den indenlandske Industri. Men den havde givet Stødet til Anlægget af jydsk Fabrikker, og disse bredte sig snart over hele Halvøen, og flere af dem blev betydelige Anlæg, beregnede ikke blot paa Landets egen Forsyning med Tobak, men ogsaa paa en anselig Udførsel, særlig til Broderriget Norge, hvor, som alt omtalt, Tilbøjeligheden for Tobak var endnu større end her i Landet. Det er en af de ældste jydsk Tobaksfabrikers Historie, vistnok den ældste af de endnu eksisterende, som her skal fortælles, nemlig C. W. Obels Fabrik i Aalborg. Den er i Løbet af det Tidsrum af over et Aarhundrede, hvori den har bestaaet, ført frem og udvidet af en Række forskellige Ejere, i hvilke den samme Slægt stadig har været repræsenteret, men dens største Ejendommelighed er dog maaske, at det er en dygtig og energisk Kvindes Navn, der er knyttet til dens Anlæg og til dens Opretholdelse i dens første vanskelige Periode, ligesom det er gennem hende, at Kontinuiteten i Fabrikens Styrelse er bleven bevaret.

Det er sikkert oftere, end man hører og veed, at Kvinder have spillet en Rolle i den industrielle Udvikling. Maaske vilde man paa dette Omraade som i

saa mange andre af Livets Forhold, hvis det var givet at se bag Kulisserne, kunne finde en Kvinde som den egentlige Drivkraft i denne eller hin industrielle Bedrift, som den virkelig „stille Magt“ i en saadan, medens Indflydelsen udadtil udøves gjennem Manden som Forretningens Chef. Af og til kan Forholdet dog komme til at ligge aabenlyst, som f. Ex. naar Ægtefællens Død foranlediger, at Hustruen ogsaa overfor Offentligheden maa optræde som den Styrende og Ledende. Et Exempel herpaa haves netop i den Obelske Tobaksfabrik. Det var en Kvinde, *Ane Margrethe Berlin*, som ialfald i den første Del af denne Fabriks over 100aarige Tilværelse spiller Hovedrollen i den, og som gjentagne Gange maatte gribe Styret i den.

I Slutningen af forrige Aarhundrede var en ung Præstesøn fra Omegnen af Aalborg: *Christian Winther* hed han, bleven sat i Handelslære hos en af Byens største Kjøbmænd: *Jens Berlin*, der i 1804 nævnes som Direktør for Aalborg Sukkerraffinaderi. Og som det saa ofte gaaer, ikke blot i Fortællingerne, men ogsaa i Virkeligheden, var Chr. Winther i 1786 bleven trolovet med sin Principals Datter, den unge *Ane Margrethe Berlin*. Nu skulde han tænke paa selv at begynde en Forretning for at kunne hjemføre sin Brud. Interessant vilde det være, om det nu kunde oplyses, hvorledes han da er kommen paa Tanken om netop at anlægge en Tobaksfabrik, men dette vides vel næppe nu mere.

Der fandtes dengang allerede to Tobaksfabriker i Aalborg, men ingen af dem var ret gammel. Den største af disse var den, som Kjøbmand *Michel Jeeg* havde anlagt i Henhold til et Privilegium af 7de September 1781. Den arbejdede væsentlig med uden-

landske Tobakker — hollandske, virginske og marylandske — og tilberedte disse „mest efter hollandsk Smag“. Det Sidste gjaldt ogsaa om den af *Hans Andersen* i Kraft af et i 1783 udstedt Privilegium anlagte Tobaksfabrik. Denne Sidste brugte dog ikke blot udenlandske Tobaksplanter, men ogsaa saadanne, der avledes ved Aalborg, og skjøndt den var den mindste af de to Fabriker, udførte den dog endel af sit Produkt til Norge. Til disse kom nu den af Christian Winther anlagte Fabrik, der snart overfløjede de to andre.

Det var imidlertid ikke nok at have Ideen til Foretagendet; der skulde ogsaa Kapital til at udføre det, og skjøndt Winther selv havde nogle Penge, vare disse dog ikke tilstrækkelige. Det var imidlertid allerede dengang ikke ualmindeligt, at man slog sig sammen i Interessentskaber for at iværksætte et eller andet Foretagende, og Chr. Winther besluttede da at danne et saadant Interessentskab for at bringe sin Tobaksfabrik til Verden. Det var efter Nutidens Begreber ingen stor Kapital, der var Tale om, nemlig kun 8000 Rdl., men efter den Tids Forhold var dette en stor Sum, og medens Chr. Winther selv indskød Halvdelen heraf, var der sex Borgere i Aalborg om at tilvejebringe den anden Halvdel; at hans hidtilværende Principal og tilkommende Svigerfader, Jens Berlin, var blandt disse, er naturligt.

Der blev da kjøbt en Gaard paa Adelgade mellem Doktorens Gyde og Klosterjordnet — rimeligvis en gammel hanseatisk Gildegaard — paa det Sted, hvor Fabriken ligger endnu den Dag i Dag; der blev antaget en kyndig Mester, det fornødne Privilegium blev erhvervet, og i de sidste Dage af Juni 1787 begyndte Fabriken sin Virksomhed. Samme Aar

hjemførte Chr. Winther velædle Jomfru Ane Margrethe Berlin som sin Brud.

I 11 Aar varede Ægteskabet, akkurat længe nok til at føre Fabriken ud over den første vanskelige Begyndelse; saa døde Chr. Winther i 1798. Hans Enke var imidlertid ikke raadvild. Hun overtog resolut Fabrikens Styrelse og drev den med Energi; men hun maa vel have følt, at det ikke er godt, at Mennesket er ene, og har trængt til en mandlig Medhjælp. Aaret efter Winthers Død giftede hun sig igjen, atter med en af hendes Faders Handelsbetjente, *Frederik Christian Obel*, der ligesom hendes første Mand var en Præstesøn fra Aalborgs Omegn.

Derved førtes Navnet Obel, som fra nu af vedblivende er knyttet til Fabriken, ind i denne. Men det var ikke den eneste Forandring af Betydning, som foregik paa dette Tidspunkt. F. C. Obel fik sine Medinteressenter udløste; han blev altsaa Eneherre i Fabriken, og han benyttede den Magt, han derved var kommen i Besiddelse af, til energisk at oparbejde Foretagendet. Fabriken blev nu betydelig udvidet, og samtidig dermed forøgedes dens Omsætning særlig med Norge. Fra denne Periode af dens Tilværelse har man en Opgjørelse for Aaret 1804, hvorefter der ved Fabriken var ansat 1 Mester, 3 Svende, 1 Dreng, 15 Arbejdskoner og 30 Børn. Der forarbejdedes aarlig omtrent 100,000 Pd. af hollandske, virginske og Fredericia-Blade „efter engelsk, hollandsk og dansk Smag“.

Ogsaa sin anden Mand overlevede Ane Margrethe Berlin, og da han døde i 1806, maatte hun for anden Gang gribe Ledelsen af Fabriken. Hun repræsenterer saaledes Traditionen i dennes Virksomhed; det er fra hende, at den nuværende Slægt af Ejere nedstammer, og det er ogsaa hende, der holdt Foretagendet oppe,

hver Gang der var Mulighed for, at det kunde standse. Hun indgik imidlertid for tredie Gang Ægteskab; atter blev hun gift med en Præstesøn og Handelsbetjent fra Aalborg: *Christian Cæsar Winding*, hvem hun ægtede i 1809. Han har sikkert været en anseet og dygtig Mand; thi han blev senere Værge for Budolphi Kirke og Byens Almenkirkegaard, og han fik i disse Egenskaber det Vidnesbyrd, at han var „den for Kirkens og Kirkegaardens Tarv og Forskjønnelse uegennyttigen omhyggelige, virksomme og sagkyndige Kirkeværge og Kirkegaards-Inspektør“. Han havde da ogsaa al sin Dygtighed behov under de vanskelige Tider, som nu oprandt for Fabriken som for Aalborgs Handel og Virksomhed i det Hele taget.

Der er blevet sagt, at Norges Adskillelse fra Danmark tilføjede Aalborgs Handel „et uopretteligt Tab“. De første Handelshuse der i Byen havde deres vigtigste Forretninger paa Norge og Sverige, og dette gjaldt ogsaa for Tobaksfabrikerne. Begivenhederne i 1814 standsede pludselig denne Udførsel, „forarsagede flere Huses Undergang, indjog dem, som overstod Krisen, en panisk Skræk og efterlod hos de Fleste et tærende Onde, som mere og mere undergrov Handelsmandens Velstand. De gamle og endnu formuende Handelshuse kunde ikke paa den sædvanlige Handelsvej eller ved deres hidtil bevante Spekulationer gjøre nogen Affære“. Ganske naturlig gik dette ogsaa ud over den Obelske Fabrik, og den gik endel tilbage. Det var mod Slutningen af denne Periode — i 1828 — at Winding døde. Aaret forud var Ane Margrethe Berlin død, efterladende sig fire Sønner af Ægteskabet med hendes anden Mand. I Anledning af Skiftet mellem disse blev Tobaksfabriken sat til offentlig Auktion, og ved denne blev den kjøbt af hendes

ældste Søn *Chr. Winther Obel*, født 1800, den Mand, hvis Navn den endnu bærer, og han fortsatte dens Drift i Kompagni med sin yngste Broder, *Frederik Chr. Obel*. Den Virksomhed, *Ane Margrethe Berlin* saa at sige havde grundlagt, og som hun havde opretholdt under sit Livs skiftende Begivenheder, blev nu fortsat af hendes Sønner.

Under den nye Generation, som nu var kommen til at raade i Fabriken, foretoges det store Omsving i dennes Drift, som Forandringerne i Tiden medførte. I det Privilegium af 2den August 1828, som *Christian Winther Obel* fik, da han overtog Fabriken, er der endnu kun Tale om Røgtobakker og Snus. Han faaer nemlig Bevilling til at „lade spinde og karve alle Slags Røgtobakker i Ruller, Karduser eller anderledes apteret, saa og fabrikere* og tillave alle Sorter Snus-Tobakker, være sig ved Rivning, Skjæring, Malning eller anden Tilberedning“, og ligeledes fik han Ret til at sælge og falholde „ej alene hans egne fabrikerede Røg- og Snustobakker, men og alle andre fremmede Tobakker, som ere tilladte at indføres“. Og længe varede det ikke, før han fik Anledning til at benytte sig af denne sidste Del af Bevillingens Ordlyd. Brugen, navnlig af Snustobakken, begyndte at aftage, men samtidig trængte Cigarerne sig frem til den dominerende Plads, de nu indtage i Tobaksforbruget. Optagelsen af denne nye Fabrikationsgren fandt Sted under *C. W. Obel*. Han sendte sin Søn, *Frederik Obel*, til Udlandet, for at han der kunde sætte sig ind i den. Da Sønnen i 1856 vendte tilbage fra denne Rejse, indførte han Dampkraften i Fabriken, den han overtog ved Faderens Død i 1860, først i Kompagni med sin ovennævnte Onkel, der levede til 1870, og endvidere senere — fra 1866 — tillige i Kompagni

med den mangeaarige Mester i Fabriken: *Ole Christian Kjær*.

Siden da er Fabriken skreden betydelig fremad. En Ildebrand hjemsøgte den i 1871, men paa den gamle Grund opførtes de nye udvidede Fabrikbygninger, og Gang efter Gang er der lagt nyt Terræn til det gamle, for at Fabriken kunde udvides — som i 1875 — eller for at helt nye Bygninger kunde rejses, saaledes som det skete i 1884. Og da den Obelske Tobaksfabrik den 26de Juli 1887 fejrede sin hundreaarige Bestaaen, beskjæftigede den ikke mindre end 400 Arbejdere, forarbejdede 1,200,000 Pd. Tobak om Aaret og svarede i aarlig Toldafgift 150,000 Kr. Jubilæet blev fejret ved Oprettelsen af et stort Jubilæumslegat til Fordel for trængende Fabrikarbejdere eller Enker efter saadanne i Aalborg Kjøbstad, et Vidnesbyrd om Fabrikens udstrakte Virksomhed og dens Betydning i Nutiden; men for den, der lod Erindringen dvæle ved Fortiden, var Jubilæet tillige en Mindefest om, hvad en dygtig og energisk Kvinde kan udrette. Som Ane Margrethe Berlin ved sit Giftermaal med Chr. Winther gav Anledning til Fabrikens Oprettelse, saaledes blev det ogsaa hende, der i de første Perioder af dens Liv maatte gribe ind, hver Gang der var Fare for, at den skulde standse, og det er fra hende, at den Slægt nedstammer, der vedblivende skulde bære Foretagendet og udvikle det til en af de største Tobaksfabriker i Danmark.